

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ҚАРШИ МУҲАНДИСЛИК ИҚТИСОДИЁТ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ КАФЕДРАСИ

Энергетика факультети 4-курс ИЭ-42 гуруҳ талабаси

Атакулова Маҳбубанинг Маданиятшунослик фанидан

“Jahon madaniyati bosqichlari. Ibtidoiy va qadimgi davr madaniyati.”
мавзуида ёзган

Р Е Ф Е Р А Т

Илмий раҳбар:

Ж.С. Эштемиров

Қарши - 2014

Jahon madaniyati bosqichlari. Ibtidoiy va qadimgi davr madaniyati.

Reja:

1. Ibtidoiy madaniyatda olam haqidagi bilimlarning marosimlarda aks etishi. Diniy tasavvurlar va marosimlar.
2. Ibtidoiy san'at rivoji.
3. An'anaviy madaniyat. Qadimgi Sharq madaniyatining tarixiy va davriy chegaralari.
4. Qadimgi Messopotamiya, Misr, Hindiston va Xitoy madaniyati.
5. Antik madaniyatning jahon madaniyatidagi o'rnini. Qadimgi Yunon sivilizasiyasining shakllanish va rivojlanish bosqichlari.
6. Qadim Lotin madaniyati. Respublika va imperiya davri madaniyati. Ellinistik madaniyatning qadimgi Lotin madaniyatiga ta'siri. Sharqdagi ellinistik markazlar.

Tayanch tushunchalar:

Ibtidoiy madaniyat, Shumer va akkad davrlari, diniy e'tiqodlar, Mixxat yozuvining paydo bo'lishi, adabiyot rivojining asosiy egalari va janrlari, afsonalar, tasviriy san'at va haykaltaroshlik, fan, me'morchilik, qadimgi yozuv, ierogliflar. Krit-miken madaniyati, yunon eposlari, olimpiada oyinlari, teatr, ellin madaniyati, doricha va yonicha order uslubi, etrusklar madaniyati, ritorika, oratorlik san'ati, satira, xristianlik, katolik cherkov, sxolastika, universitetlar.

1. Ibtidoiy jamoa tuzumi – insoniyat tarixidagi birinchi ijtimoiy-iqtisodiy tuzum bo'lib, u ibtidoiy odamlarning paydo bo'lishidan to sinfiy jamiyat yuzaga kelguniga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davrda kishilar hayotining umumiy sharoiti va shu bilan birga, ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishi darajasining past bo'lishi va ularning xarakteri birgalikda, jamoa bo'lib mehnat qilish zaruriyatini tug'diradi, jamoa mehnati esa ishlab chiqarish vositalariga ham va mahsulotlarga ham jamoa bo'lib egalik qilishga olib keladi.

O'tmishda butun kishilik ibtidoiy davr yo'lini bosib o'tgan. Ayrim qabilalar va xalqlar bu davrni ma'lum darajada mustaqil bosib o'tib, o'z madaniyatini yaratgan va umuman madaniyat hazinasiga o'z hissasini qo'shgan. Biroq bunchalik uzoq o'tmishdan saqlanib qolgan ma'lumotlarning kamligi va g'oyat bo'lak-bo'lakligi tufayli, ayrim qabilalar va xalqlarning ibtidoiy tarixini har tomonlama va to'la tiklash uchun hozircha imkoniyat yo'q.

Ibtidoiy madaniyatning rivojlanishini to'liq va etarli darajada tasavvur etish uchun turli qabilalar va xalqlarga oid bo'lgan mavjud ma'lumotlar bilan chegaralanish yaramaydi, ularni dunyoning turli mamlakatlaridagi xalqlarga oid barcha ma'lumotlar bilan qo'shishi lozim. Shunday qilib, ibtidoiy tarix o'z materialini er sharining turli nuqtalaridan olgandagina u keng umumlashtiruvchilik xarakteriga ega bo'ladi. Shuningdek, u barcha ibtidoiy kishilikni birlashtirib, ibtidoiy madaniyatni barcha kishilikning umummadaniyati sifatida, barcha ibtidoiy qabila va xalqlarni uning yagona ijodchisi sifatida ifodalaydi.

Ibtidoiy tarixda nomlar yo'q. U shaxslarni ham, qahramonlarni ham bilmaydi, unda mashhur sanalar ham yo'q. Shunga qaramay, u ibtidoiy madaniyatni yaratuvchan ulug' ommaning behisob qahramonligi bilan to'ladi.

Tosh asriga doir bo'lgan arxeologik qazish ishlari eng oldin asosan Fransiyada olib borildi, So'ngra boshqa mamlakatlarda keng yo'lga qo'yildi. To'plangan materiallar madaniyat va texnikaning uzluksiz o'sib borganligidan guvohlik beradi va bir qancha bosqichlarni aniqlashga imkon beradi. Bu birin-ketin keladigan bosqichlar er sharining turli joylarida topilgan muayyan tipdagi odam faoliyatining qoldiqlariga aniqlanadi va fanda bu qoldiqlar «madaniyat» deb ataladi. Bu madaniyatlar dastlabki topilgan joylarning nomi bilan atalib, ular mana shu madaniyatning eng tipik yodgorliklaridan iborat bo'ladi.

Ibtidoiy moddiy madaniyat ibtidoiy odamning tabiat bilan juda og'ir kurashda mehnat qurollarini murakkablashishi va takomillashishini ko'rsatadi: bunda so'yiltayoqlar va qo'pol tarashlangan tosh parchalaridan kamon va o'qlar, silliqlangan tosh boltalar va suyak buyumlar, metallardan foydalanish, juda oddiy dastgohlar ixtiro qilish sari rivojlanish yo'li bosib o'tilgan.

Eng sodda mexanik moslamalar: er kovlaydigan tayoq va qo'l chopqich asosida yuzaga kelgan, richag-dastak va pona bo'lmay turib hozirgi texnika mavjud bo'la olmas edi. Odamlar tabiiy g'oyarlardan foydalanishdan turli-tuman sun'iy uy-joylar qurishga asta-sekin o'ta borishgan.

Uy-ro'zg'or buyumlari novdalardan, qayin po'stlog'idan, bambuk, kokos yong'og'i po'chog'i, qovoq, yog'och, loy va teridan yasalgan. Keyinchalik sopol ixtiro qilingandan so'ng chinakam ovqat pishirish mumkin bo'lgan.

Ibtidoiy kiyim-boshning turlari juda xil-xildir. – fartuk, kamar (belbog'), plash, yubka – eng qadimgi kiyim. Yengil kiyim va ishton keyinroq paydo bo'lgan. Tabiiy sharoitlarga qarab barglardan, teri, o'simlik tolasi va yungdan kiyimlar tikilgan.

Tafakkur va nutq taraqqiy qilmay turib madaniyatning vujudga kelish mumkin emas. Eng qadimgi odamlarning saviyasi o'z mehnatining rivojlanish darajasiga muvofiq kelgan.

Jamoadagi mehnat, kuzatish, tajriba, ong, fikr tushuncha, til, bilim – bularning hammasi o'zaro ajralmas aloqada va bir-birini taqozo qiladi, ular yagona bir zanjirning qator halqalaridan iborat bo'lib, odamning hayvondan ajratuvchi, uni tabiat ustidan g'olib qiluvchi belgilardir.

Mehnat jarayonida kuzatish va tajriba ortirish natijasida yangidan-yangi tasavvurlar va tushunchalar paydo bo'ldi, tafakkur ham, til ham rivojlandi. Yangi so'zlar paydo bo'ldi, so'zlarning ma'naviy mazmuni boyidi, grammatik shakllari rivojlanib bordi.

Tafakkur va tilning kuzatish hamda tajriba bilan bevosita bog'liqligi eng sodda tillarning xarakterli xususiyatida – ularning konkretligida yaqqol namoyon bo'ladi. Bu hol tilning konkret nom va aniqlovchilarga nisbatan boyligi va umumlashtiruvchi tushunchalarning nihoyatda kambag'alligi bilan ifodalanadi. (hayvonlarning aloxida nomi bor-u, lekin umumiy tushuncha – «hayvon» so'zi yuk, tut, o'rik va x.k. bo'lgan u, umumiy tushuncha – «daraxt» so'zi bo'lmagan.)

Fikrni anglatuvchi sodda usul – «signallar tili» - mavjud bo'lgan. Bu holat faqat urush e'lon qilishdagina emas, balki boshqa marosimlarda ham saqlangan. Masalan ibtidoiy davr marosimchiligidan bizgacha an'ana tariqasida «sovg'a» qilishlar saqlanib qolgan. Masalan Shimoliy Amerika hindilarida tomagauk (suyil) yuborish urush e'lon qilishning ramziy belgisi bo'lgan. Uni alohida elchi olib borib erga qo'ygan, agar qarshi tomon uni ko'tarsa urushga rozi ekanligini bildirgan.

Gerodotning hikoyasiga ko'ra, bir vaqtlar eroniylar skiflarga qarshi hujum qilganlarida ular eroniylarga qush, sichqon, qurbaqa va beshta o'q-yoy yuborganlar. Bu quyidagi ma'noni anglatgan: «Agar siz, eroniylar, qush singari osmonga uchmasangiz, sichqon singari kavakka bekinmasangiz yoki qurbaqa singari ko'lga sakrab tushmasangiz, elingizga qayta olmaysiz va bizning o'q-yoylarimiz ostida qirilasiz». «Signallar tili» muhim madaniy – tarixiy rol o'ynagan. Imo – ishora tovush nutqida yordamchi element bo'lgan. Tafakkur bilan mahkam bog'langan til noaniq tovush tilidan boshlab to urug'larning, keyinchalik qabilalarning aniq tillariga qadar uzoq taraqqiyot yo'lini o'tdi. Qabilaviy tillar o'rnini xalqlarning tillari egalladi.

1) Neolit oxiri va metallar asrining boshlariga kelib asosiy qardosh tillar oilalari tarkib topgan:

hind –evropa tillari oilasi (hind, eroniy, slavyan, olmon roman, kelt tillari); 2) turk – mo'g'ul oilasi (Markaziy Osiyo xalqlari tillari, turk va mo'g'ullar tili); 3) xitoy – tibet oilasi (Sharqiy Osiyo, Xitoy, Tibet, Vetnam, Birma xalqlarining tillari); 4) somiy – xalit oilasi (shimoliy va Markaziy Afrika); 5) fin –ugor oilasi (fin, eston, vengr, karell va boshqalarning tillari) Odam mehnat jarayonida atrofdagi tabiatni kuzatishlari natijasida bilimlarini orttirib borgan.

O'z joyini bilgan, qabila va hatto qo'shni qabila hududining relef kartalarini qumga, yog'ochga, po'stloqqa, teriga chiza olgan ibtidoiy odamlarning jo'g'rofik bilimlari yaxshi ayondir.

Ibtidoiy davrda o'ziga xos sodda tabobat keng rivojlangan edi. Unda, bir tomondan, folbinlik, sehrargarlik va jodugarlik usullari ishlatilgan bo'lsa –da, ikkinchi tomondan, juda qadim zamonlardayoq ba'zi o'simliklarning, hayvon va mineral moddalarning davolash xususiyatlari kashf etilgan. Ibtidoiy odamlar tabobatda maxsus tayyorlangan suyuqliklar, qaynatma dorilar,

poroshok (kukun) lar, zaharlar, surtiladigan dorilarni ishlatganlar. Mezolit davridan boshlab shikastlangan qo'l va oyoqlarni jarrohlik yo'li bilan kesib tashlash (amputasiya) usuli qo'llanila boshlagan (ba'zi qabilalarda qattiq bosh og'rig'ini bosh suyakni kesib ochish yo'li bilan «davolaydilar») Davolashda massaj - silash uqalash, qon olish, sovuq va issiq kompress (bosish) qo'llanilgan. Oddiy tabobat faqat tajribaga asoslangan. Ibtidoiy odamlar kasalliklarning sabablarini, kishi vujudining tuzilish va faoliyatini bilmaganlar.

Ovchilik, hayvonlarning qo'lga o'rgatilish, yoyiladigan o'simliklarni, mevalarni yig'ib-terib olish botanika va zoologiya sohasidagi boshlang'ich bilimlardan darak beradi.

Bu bilimlar dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishiga yorqin misol bo'la oladi. Ibtidoiy odamlarda sanash eng boshlang'ich holatda bo'lgan. Odatda uchgacha, ba'zan beshgacha sanashgan: $2+2+1=5$; $2+2=4$ ko'pgina xalqlarda besh raqami «qo'l» ni bildiradi (ruscha «pyat» nomi «zapyaste» so'zi bilan hamohang, rimcha V qo'l panjasining soddalashtirilgan tasvirini eslatadi.) Beshdan ortig'i esa «ko'p» va «juda ko'p» so'zi bilan ifodalangan.

Ibtidoiy odamning to'plagan bilimi qanchalik bo'lishdan qat'iy nazar, u bilmagan juda ko'p narsalar ham bo'lgan. Kishilar sababini bilmaydigan bu hodisalar ularning hayoti uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan va o'z navbatida, uni bilish talab qilingan. Shunday qilib, ibtidoiy odam o'z tabiati va tashqi tabiati hakida noaniq, mujmal tasavvuri, tabiat kuchlari oldida ojizligini yo'qotishga, uning ijobiy tajribalaridan chekkada qolgan hodisalarga javob topishga, bu erda ham qandaydir tushuncha va tasavvurlar yaratishga urina boshlaydi. Mana shu xayoliy tasavvurlar e'tiqod va dindand iboratdir.

Kishilik tarixining boshlang'ich davrida din bo'lmagani bizga ma'lum. Din ishlab chiqarish kuchlari va jamiyat taraqqiyotida urug'chilik tuzumi paydo bo'lgan bosqichda vujudga keladi. Diniy tasavvurlarning paydo bo'lish vaqti haqida odamlarning ko'milishiga qarab fikr yuritiladi. Neandertallarda o'liklarni ko'mish odati bo'lgan: Ulgan odamlar noaniq shakldagi kichik-kichik chuqurlarga tizzalari sal bukilgan holda, yon tomoni bilan uxlab yotgan kishi holatida yotqizilgan.

Ibtidoiy din shakllaridan biri totemizm (alyunkinlarning totem – «uning urug'i» so'zidan olingan) Totemizm odamning ko'pincha qandaydir bir hayvon yoki o'simlik, baliq bilan yoki hatto tabiat hodisalari bilan aloqasi borligi haqida ishonch – e'tiqoddur. Ehtimol, totemizmning boshlang'ich va ko'p tarqalgan shakli mazkur urug' guruhining barcha a'zolari ma'lum hayvon, o'simlik va boshqalardan –o'zlarining totemlaridan kelib chiqqan degan tasavvur bo'lgandir. Totemizm xo'jalik rivojlanishining ovchilik – terib-termachlab ovqat topish bosqichida vujudga kelgan. Ovchilik o'sha davrdagi odamlarning mashg'uloti bo'lgan, shu sababli urug'lar ko'pincha hayvonlarning nomlari bilan ataladi. Masalan, Avstraliyada mustamlakachilar totem hayvonini – kenguruni – o'ldirganlarida, ular: «Nega siz bu odamni o'ldirdingiz, u bizning birodarimiz deb aytganlar. Totemizm yana boshqa bir qator tasavvurlardan iborat: bola tug'ilishning sababi ayol tanasiga totemning kirishidan deb hisoblanadi, o'lim esa o'z urug' totemiga aylanish deb tushuniladi. Totem hurmat qilingan (qadrlangan). Totemizmning ilk bosqichida totemni o'ldirish va uning go'shtini eyish, nobud qilish man etilgan, fakat marosimlarda o'ldirilgan va yoyilgan. Shu tariqa taqiq vujudga kelib, diniy katag'onlar sistemasiga aylana borgan. (Xristianlarda ro'za kunlarda go'sht-sutli ovqat eyish mumkin emas, hindlarda mol go'shti).

Totem gruppalari totem- hayvonlarni ko'plab qirishni taqiqlab, ularning ko'payishi uchun g'amxo'rlik qilishgan, ularning sharafiga bayramlar o'tkazilgan.

Ibtidoiy jamiyatda totemizm bilan bir qatorda, ingliz olimi Eduard Teylor tomonidan fanga kiritilgan animizm (lat. Anilna, anima – «ruh», «jon») termini bilan atalgan boshqa din formasi bo'lgan Animizm- dunyoda ruhlar jonlar shaklidagi g'ayr tabiiy kuchlarning mavjudligiga ishonishdir. O'lim faqat odamning jismoniy yashashning to'xtalishi deb hisoblangan. Jon esa go'yo yashashini davom ettirgan. Jonlar tabiatni egallaydigan tanasiz ruhlarga aylanadi. (Uyqu – jonning tonali vaqtincha tashlab ketishi). Odam bu ruhlarni o'ziga yaqinlashtirish uchun ularga moddiy shakl, ya'ni joy yaratadi, mana shunday joylarga ruhlar kelib turadi, deb ishonadi. Butlar yoki fetishlar (portugalcha – fetiko – «yasalgan») shu zayilda kelib chiqqan Tabiiy holatdan narsalar ham fetishlar bo'lgan.

Ibtidoiy dinining shakli bo'lgan «fetishizm» tushunchasini fransuz olimi Sh. de Bross XVIII asrda ilmiy adabiyotga kiritgan. Fetishizm – jonsiz moddiy narsalarga sig'inish, ular g'ayri tabiiy mo''jizaviy xususiyatga ega deb bilingan.

Oxiratga (narigi dunyodagi hayotga) ishonish va ota-bobolarni ruhiga sig'inishi animizm bilan bog'liqdir. Mozorlarda topilayotgan, ibtidoiy odamlarning tasavvulariga ko'ra, narigi dunyoda marhumga zarur bo'ladigan mehnat qurollari, qurol-aslaha, zeb-ziynatlar, ovqat qoldiqlari ana shu bog'lanishdan dalolat beradi. Dastlab o'liklardan qo'rqib, tirik odamlarga zarar etkazmaslik uchun bog'lab qo'yilgan.

Dehqonchilik va chorvachilik rivojlana borishi bilan tabiatga sig'inish e'tiqodlari vujudga kelgan: quyoshga, erga, suvga, o'tga.

Ibtidoiy odamlarda sehrgarlik – odamning o'zini g'ayri tabiiy kuchlarga ta'sir ko'rsata olish qobiliyatiga ishonishga asoslangan ish – amallari bo'lgan. Sehrgarlik ibtidoiy odamlar hayotining hamma tomonlariga katta ta'sir ko'rsatgan. Eng qadimgi sehrgarlik amallari kollektiv tusda bo'lgan va ishlab chiqarish jarayonini gavdalanitirgan (ov oldidan nayzalar bilan ramziy ravishda «hayvon suratlariga» sanchish) Keyinchalik sehrgarlik amallari ustidan shomon, koinlar tomonidan yakka hokimlik o'rnatilgan va g'ayri tabiiy olamga ta'sir etishning nozikroq vositasiga aylana borgan, ularning ishlab chiqarish bilan aloqasi tobora tumanlashgan. Sehrgarlik amallari foyda topish uchun ham, zarar etkazish uchun ham qo'llanilgan.

Xudolarga bo'lgan e'tiqodlarni maxsus kishilar – koinlar ado etganlar. Koinlar ko'pincha katta yoshdagi kishilar bo'lib, turmush tajribasi va bilimi etarli, tabiatni juda yaxshi kuzatgan, turli alomat, belgilarni va hokazalarni biladigan kishilar bo'lgan.

Sehrgarlik hatto tasviriy san'atni xam o'ziga xizmat qildirgan (sunggu paleolit davriga oid nayzalar sanchib yaralangan hayvonlarning tasvirlari- ovning muvaffaqiyatli bo'lishga yordam berishiga ishonish).

Ibtidoiy san'at va uning barcha turlari o'z mohiyati va mazmuni bo'yicha odamning mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'lgan sezgisi, kayfiyati va fikrlarini ifodalash shakllidir. U ijtimoiy ehtiyojlardan kelib chiqqan va odamning ishlab chiqarish bilan aloqasini aks ettirgan.

Odam tasviriy faoliyatining dastlabki ko'rinishlari muste davriga oid deb hisoblanadi. Biz bu erda toshga, suyakka yoki shoxga o'yib yoki kesib ishlangan qora yoki qizil buyoq bilan tasvirlangan rasmlar, kontur suratlarini ko'ramiz: La Ferrasi manzilgohida (Fransiya) tosh taxta ustiga bir necha juft- Asuft qilib joylangan kosasimon chuqurchalar topilgan; Jruchula g'orida (gruziya) yondoy burama kertikli suyak topilgan; boshqa manzilgohlarda miner buyoq (oxra) bo'laklari va yo'l-yo'l chiziq tushirilgan tosh parchasi topilgan.

Chinakam san'at yodgorliklari sunggi paleolitda paydo bo'lgan, shu bilan birga tasviriy san'at madalen davrida ravnaq topgan. Keyingi paleolit tasviriy san'ati asosan g'or rassomlik san'ati va haykaltaroshligi shaklida rivojlangan. Havaskorlar ko'p hollarda ayollarni tasvirlab, ularga xos belgilarni juda bo'rttirib ko'rsatishgan. Bu holatlardan ana urug'i hukmronligi mavjudligini anglash mumkin. Hayvonlar g'orlarning devorlariga, ko'p hollarda, tabiy kattalikda mineral buyoq (qora, oq, sariq) bilan, suyakka o'yma naqsh bilan va onda-sonda haykalchalar shaklida tasvirlangan. For rassomlik san'ati yodgorliklari dastlab Farbiy YEvropada: Ispaniyada (Altamir g'ori), Fransiya (Uch og'ayni, Fon; Lasko g'orlari), Uralda (Kapovo g'ori), topildi. Haykalchalar Pireneydan to Baykalgacha bo'lgan erlarda, masalan Fransiyada (Brassempun sun'iy g'ori), Avstriyada (Villendorf Manzilgohi), Italiyada (Grimaldi g'ori), Voronej yonida (Kostenki). Kostenki I YEvropada birinchi o'rinni egallaydi (50 ta haykalcha topilgan).

Tasviriy rasmlarda sehrgarlik marosimlari aks ettirilgan.

Neolitda ilgarigi san'at shakllari bilan birga yangi, dekorativ – manzarali tasvir yo'li yo'nalishi rivojlangan. (Onega qo'li yonida, oq dengizda) Haykaltaroshlik bilan birga relefli tasvirlar manzarali ishlangan. Odamlar keramikali, qurol- yaroqni naqshlar bilan bezashgan, loydan haykalchalar yasay boshlashgan.

Endi san'atning boshqa keng tarqalgan sohasiga- musiqaga o'taylik. Qo'shiqlar va raqslar ibtidoiy san'atning muhim turi bo'lgan. Qo'shiq dastlab ritmga solingan nutqdan iborat bo'lgan. So'zlab kuylash (rechitativ) qo'shiqning birinchi shaklidir, kuy keyinroq yuzaga kelgan.

Ibtidoiy davrda cholg'u asboblari uncha rivojlanmagan. Biroq, ibtidoiy darda musiqa asboblarining barcha asosiy turlari: urib chalinadigan (treshchotka, baraban – do'mbiralari), puflab chalinadigan (teshikli suyaklar), simlik (kamonchali va chertib cholinadigan) asboblari paydo bo'lgan. O'q-yoyning ipi dastlabki chertib cholinadigan asbob bo'lgan degan faraz bor. Lekin o'q-yoy kashf etilgunga qadar yog'ochga tortilgan pay yoki biror chiyratma ip shu maqsadda ishlatilgan bo'lishi mumkin.

Ibtidoiy raqslar, ko'pincha taqlidiy raqs-o'yinlar mehnat faoliyati maromi ifodalangan. Odatda ovga jo'nash va harbiy yurish boshlash oldidan ijro etiladigan ovchilikka oid va harbiy raqslarda din bilan bog'lanish ko'rinadi. Raqs mehnat jarayonlari maromidan paydo bo'lgan qo'shiq musiqasi va asbobli musiqa bilan bevosita bog'langan. Ushbu ibtidoiy san'at ikki turining chambarchas bog'langanligi shu bilan isbotlanadiki, ko'pincha qabilalar qo'shiq bilan raqsni bir so'z bilan ifodalaydilar.

Bezaklar ham yuqori paleolitda paydo bo'lib badanni bezashdan iborat – tatuirovka (tatu – belgi), badanni bo'yash, botoki (tayoqcha o'tkazish – burun, labni teshib) – Bu ham estetik, ham diniy afsungarlik va totemizm, ham ijtimoiy mavqei aks ettirgan Keltirilgan fikrlarga tayanib shuni alohida ta'kidlash mumkinki, ibtidoiy madaniyatni rivojlanishi natijasida ibtidoiy odam ongining rivojlana borganligi shubhasizdir.

Ibtidoiy kishilar tabiat kuchlarini necha-necha ming yillar davomida, ko'pdan-ko'p avlodlar almashuvida, haddan tashqari ko'p kuch sarf qilish natijasida og'ir mehnatda, ko'p adashuv va xatolarni tugatib, hisobsiz qurbonlarni berib, asta-sekin, lekin astoydil o'rgandi, ularni bo'ysundirdi va kishilikning dastlabki madaniyatini yaratdi. Har bir yangi avlod moddiy va ma'naviy madaniyat negizini har gal yangitdan yaratmaydi, balki o'tmish avlodlar tomonidan yaratilgan mavjud madaniy boyliklarga tayanadi. Tarixiy vorislik kishilik jamiyati, jumladan, madaniyatni progressiv taraqqiyotining zaruriy shartidir. Madaniyat boyliklari jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichida uning ehtiyojlari tufayli yuzaga kelib va mazkur jamiyat hayotini aks ettirib, shu jamiyat bilan birga yo'q bo'lib ketmaydi, balki o'z davrini yashab, keyingi avlodlar uchun madaniy meros bo'lib qoladi. Biroq, har bir jamiyat, undagi ijtimoiy tabaqalar o'tmish madaniy merosini qanday bo'lsa shundayligicha, ko'r-ko'rona qabul qilmaydi, balki o'z dunyoqarashi nuqtai nazaridan kelib chiqib, o'z manfaatlariga mos keladigan tomonlarini o'zlashtiradi.

Ular tomonidan yaratilgan qadimgi madaniyat qanchalik sodda bo'lmasin, u texnika, xo'jalik, ijtimoiy asos va mafkuraning turli xil elementlarining o'ziga xos juda boy yig'indisini tashkil etadi. Oddiydan asta-sekin yuqori va murakkab shakllarga o'ta borib, bu madaniyat muntazam ravishda o'sib boradi. Bu ibtidoiy madaniyat kishilikning yanada rivojlanib borishning zaruriy sharti bo'lib, o'zining oliy shaklida navbatdagi o'sishning asosi bo'lib qoldi. Ibtidoiy kishilar erishgan yutuqlarning ko'pchiligi hozirgi zamon madaniyati xazinasida o'z ahamiyatini saqlab keladi.

2. Qadimgi zamonda grek-rimliklar dunyosidan sharqda va janubiy sharqda joylashgan mamlakatlarning jamini qadimgi Sharq deb ataymiz. Bunga Ikki daryo oralig'i, Misr, Hindiston, Xitoy mamlakatlari kiradi. Bu davlatlar yirik daryolar vodiylarida sinfiy munosabatlar rivojlanish natijasida paydo bo'lgan.

Ikki daryo oralig'i madaniyatini yaratishda undagi bir qancha xalqlarni ijodiy faoliyati katta rol o'ynagan, ular adabiyot, fan qurilish ishi va san'at sohalaridagi yutuqlari bilan o'zaro bir-birlarini boyita borganlar. Bu madaniyatni yaratishda shumerliklar, akkadlar (semit halqlari), assurlar (shimolda), amoriylar katta hissa qo'shganlar.

Ikki daryo oralig'idagi eng qadimgi yozuv, hamma joyda bo'lgani kabi, surat yozuvidir. Shu bilan birga ayni bir xil surat ko'pincha bir qancha turli-tuman ma'nolarga ega bo'lgan.

Masalan, ko'z rasmi faqat shu organi emas, balki hosila tushunchasini ham bildirgan – «yuz», «old», «ilgarigi». Ikki daryo oralig'ida papirus bo'lmaganligidan sopol taxtachalarga yozishga to'g'ri kelgan edi. Yozib to'ldirilgan taxtacha qattiq bo'lishi uchun uni quyoshda quritganlar yoki olovda kuydirganlar. Lekin sopolga rasm solish qiyin edi. Unga uchi o'tkir

panacha bilan bosib, iz qoldirganlar. Har bir belgi bir nechta ponachalardan iborat edi. Bu belgi yo butun so'zni, yoki ayrim bir bo'g'inni ifodalardi. Bunday belgilardan mingtaga yaqin ishlab chiqilgan. Bu yozuv mixxat deb ataladi. (mixlarni eslatgan).

Janubiy Osiyo oralig'ida paydo bo'lgan bu yozuv Old Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan.

Bunday ko'p ma'nolilik g'oyat katta qiyinchiliklarga tug'dirgan Matnni o'qish ba'zi vaqtda bamisoli tilsimlarni - grebussni rostakam echishga aylanib ketgan, shu sababdan faqat tajribali va o'quvli odam ko'p yillik o'rganishdan keyin hatosiz o'qiy va yoza olgan. Shuning uchun faqat mansabli kishilarning –qohinlar, boshqaruvchilar, amaldorlar va boshqalarning bolalari o'qishgan. Maktablar ibodatxona va saroylar qoshida bo'lgan. O'qish uchun haq to'lanardi.

Mixxat yozuvi keyinchalik akkad, elam, xett, urartu va boshqa tillarga moslashtirilgan.

Savdo –sotiq chog'ida yozuvlarni tez olib borish zarur edi; buning uchun unga oz-moz soddalashtirishga to'g'ri kelgan Masalan, finikiyaliklar (O'rta dengiz sharqiy sohillarida yashashgan) 22 harfdan iborat alfavit ishlab chiqqan edilar. Harflar buyumlarning tasvirini eslatardi.

Yuz minglarcha mixxat yozuvlari, asosan sopol taxtalarga yozilgan. Qisman sopol taxtalarga va metall buyumlarga o'yib yozilgan matnlar bizning zamongacha etib kelgan. Boshqa qadimgi mamlakatlarda bo'lgani singari, yozuvlardan diniy- mifologik tafakkurning ta'siri haqida ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Ibtidoiy jamoa zamonlaridan boshlab har bir urug', qabila bir hayvon, qush, baliq, hashorat bilan bog'langan. Eng qadimgi podsholarning Qo'zichoq, Chayon va shu kabi o'ziga xos nomlarda yurganliklari bejiz emasdir. Quldorlik davrida xudolarning ko'pchiligi antropomorfik (odamsimon) qiyofaga kirgan. Dastlab, matriarxat davrida, xudolar asosan ayol qiyofasida bo'lgan – suv ofati ma'buda Tiamat (shumer – Nammu). Keyinchalik xudolar erkaklar qiyofasida bo'lganlar.

Ikkidaryo oralig'ida qadrlangan xudolar soni juda ko'p bo'lgan. Har bir shahar, har bir mahalla, har bir qishloq o'zining ilohiy homiysiga ega bo'lgan. Ayrim xudolar butun mamlakatda izzat qilingan: Osmon xudosi –An (akkadcha –Anu); er ma'budasi – Ki, ularning bolasi havo xudosi – Enlil ; Oy xudosi – Nannar (askadcha - Sin), uning o'g'li – Quyosh – Utu xudosi (akkadcha – Shamash) va qizi ma'buda Ianna (akkadcha – Ishtar) – Venera planetasining ma'budasi – hosildorlik va muhabbat ma'budasi.

Shumerliklar va akkadliklar tabiat bilan kurashda erishilgan barcha yutuqlarni, o'simliklar o'stirish, hayvonlarni qo'lga o'rgatish, hunarning paydo bo'lishi va shu kabi juda katta xo'jalik o'zgarishlarni osmonning irodasiga bog'laganlar, odamlar esa osmonning oldindan belgilab qo'yilgan buyruqlarini ko'r-ko'rona ijro etuvchilari deb hisoblaganlar.

Tabiiy ofatlarni odamlarning itoatsizligi uchun xudolar tomonidan yuborilgan jazo deb tushuntirilgan, shuning uchun odamlar yuvosh, mo'min bo'lishi kerak deb xisoblangan.

Xudolar sharafiga qurbonliklar (ayniqsa bayram kunlarida – ko'p) berilgan. Dindorlarning qurbonliklari ibodatxona hovlisi ichida bo'lgan qurbongohga qo'yilgan, undan keyin qurbonlik go'sht, nonlar va boshqa mahsulotlarning bir qismini qoxinlar va qavmlar eganlar. Eramizdan avvalgi III ming yillikda endi odamlarni qurbon qilinadigan bo'lgan. Duolar o'qilganda musiqa chalingan. Xudolar haqida juda ko'p afsonalar yaratilgan. Lekin shu bilan birga epik asarlar ham yaratilgan, ularda qahramonlarning ishlari va botirliklari ko'rsatilgan. Ikkidaryo oralig'ining buyuk qahramoni – Gilgamesh. U haqida akkadliklar 12 qismdan iborat yaxlit doston yaratganlar Dostonlarning ikkinchi qahramoni – Etana.

Dostonlarning asosiy fikri: hatto eng buyuk qahramon ham abadiy hayotga erisha olmaydi va xudolarga itoat qilish kerak. Qadimiy ikkidaryo oralig'ining – lirik asarlari; dialog shaklida yozilgan asarlari hayotning mazmuni haqida (Ho'jayinining qul bilan suhbatini), masallar (hayvonlar hayotiga doir hikoyalar – burgut bilan ilon, qo'rqqoq va maqtanchoq tulki va h.k) zamonamizgacha etib kelgan.

Matematika va astronomiya sohasida ancha katta muvaffaqiyatlarga erishilgan. Binolar qurilishi va sug'orish inshootlarida arifmetika va geometriyani bilish talab etilgan Olti o'nlik (oltmishlik) sistemasi (6-omadli raqam xisoblangan) sehrli tasavvurlarning qoldig'i bo'lgan.

Bir kecha –kunduzni 24 soatga, soatli 60 minutga, doirani 360darajaga bo'lish va h.k. ana shu sistemadan kelib chiqqan. Yana algebra kurtaklarini (kvadrat tenglamalar echilgan) va geometriya kurtaklarini (aylana, doira yuzi uzunligini hisoblash va h.k.) ko'rsatib o'tish lozim.

Ikki daryo oralig'ida quyosh – oy kalendari ishlab chiqilgan va butun Old Osiyoga tarqalgan. Quyosh va oy tutulishi, Oyining YErda eng yaqin kelish vaqti oldindan aytib beriladigan bo'lgan.

Tabobatda ham yutuqlar bo'lgan – Bobil hakimlari Xammurapi zamondayoq (er.av. XVIII asr) ish unmay qolgan taqdirda qattiq jazoga tortilishi (qo'l panjasining kesib tashlashi) xavfi ostida bo'lishlariga qaramay, murakkab ko'z operasialari qilishga (kataraktani) ko'z gavhalarining xira tortishini bronza pichoq bilan olib tashlashga jur'at etganlar.

Arxitektura formalari sharq despotiyalariga xos bo'lgan soddalik, hashamatlilik va geometrikligi bilan xarakterlanadi.

Inshootlar asosan g'ishtdan qurilgan, tosh va yog'och kam ishlatilgan. Ibadatxonalar besh yoki etti qavat balandligida ko'p zinapoyali minora (zikkurat) bo'lgan (erni osmon bilan, erdagi hokimlarni osmon hokimlari bilan bog'laydigan zinapoya) Keyinchalik ular rasadxona (observatoriya) bo'lib xizmat qilgan.

Haykaltaroshlik, buyurtma rassom va rassomlik san'ati rivojlangan.

Ommaviy ko'rinishlarda surat-shakllar (figuralar) katorlar bo'yicha joylashtirilgan: xudolar va podsholar kattalashtirilgan bu bilan ularning oddiy odamlardan ustunligi ko'rsatish nazarda tutilgan.

Stel Noramsinning ajoyib haykalida odatdagicha, figuralarni katorlar bo'yicha gorizontall joylashtirish bilan birga, yagona kompazisiya yaratishga harakat qilinadi. Tog' landshafti fonida qoyalarning chiziq joylari bo'ylab bir maromda qadam tashlab chiqayotgan askarlar tasvirlangan. Yuqorida podshoning o'zi nayzani siltab, dushman jangchisini engmoqda, boshqa jangchi esa qochib ketmoqda va bu jang manzarasi kuchli taassurot qoldiradi.

Shumer –Bobil madaniyati yaqin Sharq va Yevropa xalqlariga katta ta'sir ko'rsatgan.

2. Shimoliy – Sharqiy Afrikada dunyodagi eng katta daryolardan biri- Nil oqadi. Nil vodiysi va deltasi ostonalardan tortib to Urta dengizgacha Qadimgi Misr joylashgan. Misr iqlimining nihoyatda quruqligi tufayli bunda hatto juda murt materiallaridan ishlangan qadimiy yodgorliklar ham g'oyat yaxshi saqlangan.

Diniy an'analar Nil vodiysida ayniqsa mustahkam va turg'un bo'lgan.

Qadimgi misrliklar tabiatni va odamlar hayotini xudolar boshqaradi deb ishonganlar. Ular xudolarni odatda odam qiyofasida, lekin ularning boshi hayvonlarning boshi ko'rinishida bo'ladi deb tasavvur qilishgan. Bu narsa misrliklarning ota-bobolari asosan ovchilik bilan shug'ullangan zamonlardan saqlanib qolgan edi.

Misr kohinlari xalq an'alarini qolipga solib, qaytadan ishlab xudolar to'g'risida afsonaviy qissalar to'qiganlar. Ko'pincha quyosh xudosi Rani bosh xudo hisoblaganlar (qarchig'oy boshli). U nilufar gulidan chiqib kelib, butun mavjudotni yaratgan (Raning og'zidan -xudolar, ko'zidan - odamzod kelib chiqqan) Tot- donishmandlik xudosi, yozuvni ixtiro qilgan deb xisoblangan.

Yovuz xudo – Set (sariq sochli, qizil kuzli, bo'riboshli) – cho'llar, garmsel va sho'r suvlar hokimi. U tabiat xudosi Osirisni o'ldirgan. Lekin Osiris tirilib, narigi dunyodagi podsholikda shoh va hakam bo'lib olgan. Uning o'g'li Gor esa – erda.

Sher boshli quturgan urush ma'budasi vabo yuborgan.

Misr dinining yana bir o'ziga xos xususiyati narigi dunyoga juda katta ahamiyat berilganligidir. Shumer bilan Bobilda narigi dunyoni ko'ngilsiz va mudhish deb, o'lganlarni baxtsiz banda deb tasavvur qilgan bo'lsalar, bu haqda Misrdan ta'limotboshqacha bo'lgan Masalan, bu dunyodagi uy-joy musofirxona bo'lib, uning mustahkam qurishni hojati yo'q, lekin «abadiy yotoqjoy» ni, maqbarani oldindan tayyorlab qo'yish kerak. (piramida – maqbaralarda

fir'avnlarni dafn etilgan edi. Eng katta piramida er. avval. 2600 yil burun Memfis yaqinida fir'avn Xeops uchun qurilgan – 150 m. balandligi, aylanasiga 1 km, 2300 mingta xarsang tosh ketgan - kichigi 2,5 tonna keladi.)

Qadimgi misrliklar agar o'lgan kishining jasadi saqlanib qo'yilsa, uning ruhi vaqt –vaqti bilan jasadga qaytib keladi deb o'ylaganlar. Qurilgan jasadni mo'miyolashning qimmat va arzon usullari bo'lgan. Fir'avn va katta mansabdorlarning mo'miyolari ayniqsa yaxshi saqlangan. Ichak – chavoqlari olinib alohida ishdishlarda (kanoplarda) saqlangan, ichak-chavoqdan tozalangan gavda 70 kuncha namakobda turgan, keyin xushbo'y qatron (smola) quyulib oq matoga qo'yganlar.

Misr koinlarining ta'limotiga ko'ra oxirotning huzur-halovatiga erishmoq uchun ko'pgina sehriy duolarni bilish kerak bo'lgan. (birinchi navbatda ular fir'avnlarni uchun yozilgan – yashil rang bilan maqbara devorlariga – «piramida matnlari»).

Fir'avnlarga taqlid qilib imtiyozli va boy tabaqalarga ham shunday matnlarni («sag'ana matnlari») ishlata boshlaganlar.

Nihoyat yangi podsholik davriga kelib (er. avv. XVI asr) «Murdalar kitobi» paydo bo'lgan, unda oxiratda bo'ladigan sarguzashtlar va oxirat sudi – mahshar bayon qilingan. Uning 125 bobida o'zini oqlash nutqini to'la matni bor. O'likning ruhi bunday deyishi kerak: «Men biron kishini o'ldirmadim, talamadim, buziqlik yo'lga yurmadim, go'dakning og'zidan sutini tortib olmadim, birovning erida oqib turgan suvini to'sib o'z dalamga qo'ymadim» va h.q. Chunki o'lgan kishilarning ruhini Osiris degan xudo sud qilgan edi. U xudolar irodasini buzuvchilarga juda shafqatsiz bo'lib, ularning ruhini dahshatli maxluqlar er ekan. «Xudolar itoatgo'y kishilarni yoqtiradi, itoatsiz kishilarni qahr-g'azabiga oladi» degan nasihatda, din fir'avnga so'zsiz itoat qilishni talab etgan. Kimki fir'avning buyruqlarini bajarmasa, xudoning amri bilan qurg'oqchilik bo'ladi, vabo tarqaladi, dushmanlar bosib keladi, deb qo'rqitilgan. Fir'avnlarni «xudoning o'g'li», «Quyosh farzandi», «Buyuk xudo» deb atashardi. Faqat oddiy kishilargina emas, balki a'yonlar ham fir'avn qarshisida erga tiz cho'kib uning oyoq izini o'pganlar. Bu bilan Fir'avnlarni ilohiylashtirilgan. Qadimgi Misr madaniyati din bilan chambarchas bog'liq edi.

Qadimgi misrliklar dastlab o'zlari aytmoqchi bo'lgan narsalarini oddiygina rasmlar chizib aks ettirishgan. Belgi yozuvlar ierogliflar deb ataladi. Misr yozuvida 750 ga yaqin ierogliflar ishlatilgan edi. Odatda, ierogliflarni toshga va yog'ochga o'yib, papirusga yozishgan (papirus daraxti)

Olimlar bizning davrimizgacha etib kelgan papiruslarni o'qib chiqib (Fransuz olimi - Shampolon grek va misr yozuvlarini taqqoslab ierogliflarni ma'nosini ochgan), qadimgi Misrda ko'pdan-ko'p xilma-xil adabiy asarlar bo'lganligini aniqlaganlar. Afsonalar – xudolar haqida rivoyatlar (Osiris to'g'risida ayniqsa ko'p), ertaklar, sayohatlar va sarguzashtlar to'g'risidagi hikoyalar (Sinuxet haqida qissa mashhur bo'lgan, – «Gapga chechan qishloqi qissasi», «To'g'ri bilan egri haqida ertak») - va boshkalar kuplab yaratilgan.

Qo'shiq, nasihatlar («Boshlig'ing oldida qaddingni buk») maqollar, she'rlar (muhabbat, podsholarni qahramonliklari to'g'risida) saqlanib qolgan.

Badiiy adabiyotdan tashqari bizga ilmiy mazmundagi asarlar ham etib kelgan.

Misrda ayniqsa matematika ravnaq topgan. Chiziq doim bir raqamini bildirgan, yarim doira – 10 raqamini; o'ralgan arqon – yuz 100 raqamini; nilufar guli – 1000 raqamini, qush – 100000 raqamini va x.k. Ular hisoblashini o'nliklar bo'yicha olib borishardi. Millionni ifodalash uchun qo'llarini baland ko'targan odam rasmini chizishgan.

Misrda astronomiya ham katta muvaffaqiyatlarga erishgan. Misrliklar toshqin boshlanish oldida osmondagi yulduzlar har yili bir xil joyga kelib qolishini payqaganlar. Xatto yulduzli osmon xaritasini ham tuzib chiqqanlar. Misrliklar o'zlarining astronomiyaga doir bilimlari asosida kalendar tuzishgan. (quyosh kalendari). Yil 12 oyga bo'lingan, bir yilda 365 kun bo'lgan, kunni 12 soatga, tunni ham shuncha vaqtga bo'lganlar. Har oy 30 kundan iborat bo'lib, 3 ta o'n kunlikka bo'lingan, Oshiq bo'lib qolgan besh kun bayram hisoblanib, hech qaysi oyga kiritilmagan. Misrliklar quyosh va suv soatlarini ixtiro qilganlar.

Misrliklarni tabobat sohasida ham bilimlari keng bo'lgan. Ular ko'pgina o'simliklarning shifobaxsh xususiyatlarini bilishgan, odamni kasaligini tomir urushidan eshitib ko'rishgan, jarroxlikda ko'z tabiblari ayniqsa mashho'r bo'lgan. Ular operatsiya qilishda bronzadan ishlangan asboblardan foydalanganlar.

San'at asarlarida qadimgi misrliklar o'z turmushlarini tasvirlabgina qolmay, o'z e'tiqodlari va qarashlarini ham ifodalangan.

Qadimgi Misrning saroylari, qasrlari, uy-joylari kam saqlangan (odatda ular pishiq materiallardan qurilmagan). Ammo piramida va mastablar (amaldorlar maqbaralari) hamda qoyalardagi maqbaralar yaxshi saqlangan. («Abadiyat uylari») Er. avv .II ming yillikda qoya – toshlarni chopib, bir necha honalardan iborat maqbaralar qurganlar (100 metrgacha kirib borgan qoyatoshning ichkarisiga).

Maqbaraga uning egasini toshdan o'yib yoki yog'ochdan qirqib ishlangan haykalchalari qo'yilgan. (Ularning tasavvurida ruh haykalchaga ham joylashar ekan). Biroq barcha haykalchalarning yuz qiyofalari har xil bo'lgan; misrlik haykaltaroshlar insonning yuz qiyofasini tasvirlashga katta mahoratga erishganlar. Haykallarning hayotiyligini oshirish uchun ularni buyoqlar bilan bo'yaganlar, billur va rangli toshlardan ko'zlar ham yasaganlar. Narigi dunyoda quldorlar bo'lib qolishi uchun maqbaralarga oshpazlar, qullar, xizmatkorlar, nazoratchilarning ham yog'och va sopoldan ishlangan haykalchalari ham qo'yilgan, biroq ular bir-biriga o'xshar edi.

Maqbaralar devorlarida xo'jalik hayotini aks ettiruvchi rasmlar chizilgan edi. Jumladan dehqonlar, podachilar, hunarmandlar, sozandalar, raqqosalar, mollar, parrandalar tasvirlari. Bu tasvirlar ibodatxonalarda xam chizilgan. Eng muvaffaqiyatli ibodatxonalar yangi podshohlik davrida kurila boshlangan Luksar va Karnok ibodatxonalari Fivadagi ajoyib inshootlardir. Ibodatxonalar xudolar va fir'avnlarning qudratiga ishonch tug'dir edi.

Ibodatxonalarga kiraverishda mustahkam minor (pilon) lar tiklangan, u minorlar ro'parasiga sfinkslar (odam boshli arslonlar) alleyasi solingan. Minoralar o'rtasidagi tor yo'lakdan ibodatxona hovlisiga kirilardi. Xovlining oxirida qorong'i g'oyat katta zal bo'lgan (shipda oltin tasvirlangan yulduzlar. Undan keyin ibodat qilinadigan xona bo'lgan (unga faqat bosh qohinlar va fir'avn kira olgan) Ibodatxonalarning devorlari rangdor suratlar va ieroglif yozuvlar bilan qoplangan.

Tekislik yuzasiga solingan rasmlarda ko'pincha kishining yuzini yon tomondan, ko'zini, to'g'riga qaratib, ikki elkasini to'la ko'rsatib, qornining to'rtidan uch qismini, oyoqlarini yana yon tomondan va albatta bosh barmoqlarini oldinga chiqarib chizganlar.

Ammo hayvonlar va qushlarning suratlarini nihoyat darajada aniq, o'xshatib chizganlar. Fir'avn va mansabdorlarni ulug'vor, vazmin, salomatli, biron bir nuqsonini ko'rsatmay chizilgan.

Amenxotep IV (Exnaton) podshohlik qilgan zamonda san'at sohasidagi an'analar oz-moz o'zgargan: uning o'zi, xotini va qizlari naturalistik tarzda, hatto ulardagi nuqsonlar ham aniq qilib chizilgan.

Misrda musiqa va raqs juda taraqqiy topgan. Puflab chalinadigan musiqa asboblari (nay), urib chalinadigan (sistra, qayroq), torli asboblari (arfa, ud va boshqalar) bo'lgan.

Ibodatxonalarda diniy dramalar (misteriya) qo'yilgan, dastlabki teatr paydo bo'lgan.

Misrda quldorlik tuzumining o'rnatilishi, u erda madaniyatning rivojlanishiga yordam berdi. Misrning madaniyat sohasida erishgan muvaffaqiyatlari tashqi dunyoga ta'sir ko'rsatgan. Gerodot misrliklarni geometriya ustozlari deb atagan. Sfinks obrazi YEvropa san'atida klassik obraz bo'lib qolgan. Misrning obelisklarning haqiqiy nusxasi (haykallari) Rim va Parijda qad ko'tarib turibdi. Sankt Peterburgda Neva qirg'og'ida Misrdan keltirilgan qizil granitdan yasalgan sfinkslar (er.avv. XV a.) o'rnatilgan.

3. Osiyoning janubida juda katta mamlakat- qadimgi Hindiston joylashgan (Hindiston yarim oroli). Din hindlar o'rtasida vujudga kelgan tengsizlikni mustahkamlagan. Hind qohinlari go'yo asosiy xudo Braxma tomonidan joriy qilingan qoidalar to'plamini tuzib chiqqanlar. Braxma odamlarni toifalarga bo'lgan, ularning mashg'ulotlari, xuquq va burchlarini belgilab bergan. Har bir toifaning mavqei uning kelib chiqishi bilan belgilangan. Faqat braxman (qohin) xudo

nomidan gapira olish mumkin edi. Ularni Braxma o'z og'zidan yaratgan; qo'llaridan – jangchilarni (bosh jangchi – podsho), sonlaridan – dehqonlar va hunarmandlarni; loyga belangan oyoqlaridan – shudralar yoki xizmatkorlarni yaratgan.

Odam qaysi toifada tug'ilgan bo'lsa, umr bo'yi o'sha toifada bo'ladi deb xisoblangan.

Braxmanizmda oliy uchta xudosi bor – Braxma (4 qiyofada, 4 qo'lli, oqqush ustida o'ttirgan); Vishnu va Shiva. Braxmanlar bajaradigan murakkab marosimlar, kundalik turmushning qoidalar ishlab chiqqanlar, bu qoidalarni buzganlarni o'limdan keyin qattiq jazo kutar. Marhumning ruhi yangi tug'ilgan go'dakka o'tar, biroq agar odam tirik vaqtida qoidalarni bajarmagan bo'lsa, u holda ruh hazar qilinadigan odamning yoki hayvonning (qurt) tanasida qayta paydo bo'larmish. Qoidalarni bajarganlar esa – oliy toifa odamga qayta paydo bo'larmish.

Lekin bu dinga qarshi yangi din buddizm paydo bo'ladi. Bu din e'tiqodchilar jamoasiga kiradigan kishining nasl-nasabi bilan mutlaqo qiziqmagan. Buddha diniy – falsafiy ta'limotini er.avv. VII-VI asrlarda yashagan shahzoda Sidxartxa Gautama yaratgan deyiladi. Bu ta'limot unga berilgan Buddha («ma'rifatparvar») laqabi bilan atalgan. U o'zining oliy martabasidan kechib elma-el kezgani jo'nagan, so'ngra va'zguylar bo'lib ketgan. Yangi din hamma odamlarni tenglashtirgan. Buddha – yaratuvchi emas, balki yo'l ko'rsatuvchi, lekin u yakka emas, mingdan ortiq buddalar bo'lgan deb hisoblangan. Hamma xudolar – yovuz va yaxshilarga bo'lingan.

Buddizm markazida «4 olijanob haqiqat» haqidagi ta'limot: azob-o'qubat, uning sababi, azob-o'qubattan xalos bo'lish holati va bu holatga erishish yo'li yotadi. Hayot, tug'ilishi, kasallik, muhabbat, o'lim – bu azob – uqubat. Yashashni istash - azob- uqubat sabablari, Azob –ukubattan halos bo'lish uchun odam o'z hohishlarini tiyishi lozim.

Azob – o'qubattan halos bo'lish (nirvana) shaxsning tashqi dunyo bilan bog'lanmaslik holati. Unga birdan erishilmaydi, buning uchun yaxshilar jannatdan, yomonlar do'zaxdan o'tadilar. O'zining azob-uqubatlariga har bir odam o'zi aybdor.

Sug'orib dehqonchilik qilinadigan boshqa mamlakatlardagi kabi Hindistonda ham astronomiya va matematika ravnaq topgan. Bunda o'ziga hos quyosh kalendari barpo qilingan: yil –360 kundan iborat bo'lib, har besh yilda bir marta kabisa oy qo'shilgan Eramizning V-VI asrlarida Hindistonda YErning sharsimon ekanligi va urning o'ziga tortish qonuni, o'z o'qi atrofida aylanishini juda yaxshi bilganlar.

Hind fodiysida hisobning o'nli sistemasi tarkib topgan. Keyinchalik Hindlar nolni bildiradigan alomatni ishlatganlar. Arabcha raqamlar deganimizni aslida qadimgi hindlar ixtiro qilgan va keyin bu raqamlar arablarga o'tgan. (evropaliklar ularni arablardan bilib olganlar) Hozir deyarli butun dunyo hindlar hisobidan foydalanmoqda.

Qadimgi hind kimyogarlari sulfat, xlorit va azot kislotasi ishlashni bilganlar. Tabiblar kasalliklarni muayyan sistemaga solishga uringanlar va organizmdagi asosiy shiralar nazariyasini yaratganlar.

Hindistonda juda ko'p til va shevalar bo'lishi filologiya sohasida tadqiqotlar olib borilishini talab qilgan. Masalan, braxman olim Panini (er.av. V-IVasr) «tozalangan» tilning, ya'ni adabiy (sanskrit) tilining grammatikasining tuzgan Qadimgi hindlar adabiyoti haqida «Maxabxarata», «Ramayana» dostonlaridan tasavvurga ega bo'lishimiz mumkin. Qadimgi afsonalar to'planib, unda xalq insonning eng yaxshi fazilatlarini to'g'risida o'z tasavvurlarini ifodalagan.

«Qo'shinning to'rt turi» deb atalgan hindlarni mashhur o'yini – shaxmatda hind armiyasining tarkibi va jangavor tuzilishi o'z ifodasini topgan edi. (Taxta ustiga – birinchi qator-suyakdan yasalgan piyodalar, ikkinchi qator – markazda shoh va uning maslahatchisi- farzin, ularning yonida fillar, otliq askarlar, chetda aravachalar (ruhlar) turadi.

Gumbazli binolar va o'ziga xos g'orlar ibodatxonalarini qadimgi hindlarning ajoyib arxitektura yodgorliklaridir. (Ajanta g'or – ibodatxonasi – freskalar bilan bezalgan - er. Avv. III-Sh asr).

Hind madaniyati Markaziy va Sharqiy Osiyo mamlakatlariga (asosan buddizmning yoyilishi bilan) katta ta'sir ko'rsatgan.

4. Xitoy O'rta Dengiz mamlakatlaridan cho'llar va g'or tizmalari bilan ajralib turadi, buning oqibatida aloqalar juda sekinlik bilan rivojlana bordi. Natijada Xitoy madaniyati ko'p jixatdan o'zining alohidaligini saqlab qolgan edi.

Xitoy yozuvining ieroglif sistemasi er. avv. II. ming yillikda tarkib topgan. Xitoylarning yozuv an'anasida uzilish bo'lmagan. Asrlar o'tib bu yozuv murakkablashib borgan. Har bir ieroglif butun bir so'zni anglatgan. Xitoy yozuvida bir necha ming ieroglif bor. Savod o'rgatish ko'p yillar davom etar, faqat amaldor va boylarning farzandlarigina xat-savod chiqarish imkoniga ega edilar. Dastlab bambuk poyasidan qilingan taxtachalarga, keyin shoyi matoga, keyinchalik (eramiz boshlarida) qog'ozga yozishgan.

Qog'oz latta, daraxt po'stlog'i va bambukdan qilingan (Say Lun ixtiro qilgan) Matnlar o'ngdan chapga, yuqoridan pastga qarab ustunlar tariqsida yozilgan.

Xitoy adabiyotida diniy an'analar juda keng o'rin olgan. Er. avv. I ming yillikda har xil falsafiy oqimlar paydo bo'lgan. Ularning eng e'tiborlisi konfusiychilikdir, unga mil. avv. 6 asrda Konfusiy (Kun- szi 551-479 yy) asos solgan. Okim aristokratiyaning vorislik manfaatini ifodalagan. (xo'jayin – xo'jayin bo'lish kerak). Kichiklarning kattalarga, xalqning xukmdorlarga bo'ysinishi abadiy va buzilmas qonundir deb xisoblangan. Konfusiyluk hukmdor hokimiyatini muqaddas, osmon (xudo) tomonidan hadya etilgan deb, insonlarni oliy («olijanob kishilar») va qo'yi tabaqalar («mayda odamchalar») ga bo'lishni esa adolatning umumiy qonuni deb e'lon qiladi.

Konfusiy oqimiga boshqa oqim- daosizm raqobat qilgan. Unga Konfusiy zamondoshi Lao- szi asos solgan. Daoschilar fikricha, jami mavjudot materiya zarralaridan paydo bo'lib, birovning ongli irodasidan qat'iy nazar ma'lum bir qonun asosida («dao» - yo'l) rivojlanadi. Jahondagi o'zgarishlar narsa va jonli mavjudotlarning azalgi o'z ziddiga aylanish qonuniga bo'ysunadigan muayyan xususiyatlari tufayli sodir bo'ladi. Har bir torayadigan narsa kengayadi va xar bir bo'shashadigan narsa mahkamlashadi. Daoschilar hukmronlar zo'ravonligini tanqid qilganlar, lekin kurashga chaqirmaganlar, harakatsizlikni ilgari surganlar – tabiiy belgilab qo'yilgan taraqqiyot yo'li, taqdirga ishonish bilan bog'liq.

Er. I asrda Xitoyda buddizm ham tarqalgan.

Xitoyda astronomiya va matematika yaxshi rivojlangan. Ular aniq kalendar ishlab chiqishgan (365,25 kun - 1 yil) Qadimgi Xitoy astronomlari olamni ulkan bir tuxum shaklida tasavvur qilganlar. YEr- tuxum sarig'i, osmon-tuxum po'chog'i. Osmonga yulduzlar osib quyilgan va u er atrofida aylanadi, deb tushuntirganlar.

Farmakologiya, agronomiya va boshqalarga oid ilmiy asarlar yozilgan. Masalan ipak qurtlarini boqish va sholi etishtirish; choy barglarini parvarish qilish va bemorlarga dori sifatida berish haqida ma'lumotlar berilgan.

«Tog'lar va dengizlar to'g'risida» kitobida Xitoy va unga qo'shni bo'lgan mamlakatlar haqida ko'pgina to'g'ri va foydali ma'lumotlar berilgan. Xitoyliklar kompasni mustaqil ravishda ixtiro qilganlar.

Xitoyda o'z tarixchilari ham bo'lgan Masalan, Sima Syan degan kishi (er.av. II-I asrlar) butun Xitoyni aylanib chiqib, yozma manbalar to'plab, uzoq o'tmishdan boshlangan Xitoy tarixini yozgan.

Qadimgi Xitoy tasviriy san'atining bir qancha original xislatlari bo'lgan. Qadimiy Xitoydagi binolar yog'ochdan ishlangan bo'lib, ular bizning davrimizgacha saqlanib qolmagan. Lekin sopoldan ishlangan modellar boynig hashomatli ko'p qavatli inshootlarini, kambag'alning nochor kulbasini ko'rsatadi.

Toshga o'yib ishlangan bo'rtma rasmlar aholini sinflarga bo'linishini yanada yaqqolroq ko'rsatib beradi (tuz konlarida ishlaydigan qullar ozg'in ko'rsatilgan; «saroyda ziyofat» rasmda esa semiz xo'jayinlar, xizmatkorlarni xushomadgo'ylik bilan xizmat qilishi).

Bo'rtma rasmlar qabr toshlarida ham ishlangan va ko'proq ishlab chiqarish mavzuida yasalgan. Turli davrlarga oid xitoy badiiy hunar buyumlari (metaldan, terrakota- sopol va boshqalardan yasalgan buyumlar) ning juda ko'pi saqlangan.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, qadimgi Xitoy madaniyatining muvaffaqiyatlari g'arbiy dunyoga oz ta'sir ko'rsatgan – xitoy ipagi va qog'oz ancha kechikib kelgan (o'rta asrdayoq Misr papirusini xitoy qog'ozi siqib chiqargan). Boshqa ixtirolar (kompas, o'q-dori. Seysmograf) g'arbda yangidan mustaqil ravishda ixtiro qilingan, ammo Sharqiy Osiyoda yoyilgan.

Sharq mamlakatlari ko'p jihatdan bir-birlaridan farq qilsalarda, lekin ularning taraqqiyotida ko'pincha umumiy xislatlar ham bor. Sharq mamlakatlari quldorlik jamiyatiga uzoq va asta sur'atlar bilan o'tganlar, antik dunyo bu jamiyatga keyinroq va tez sur'atlar bilan o'tgan. Sharq madaniyatining g'arbiy dunyoga ko'rsatgan ta'siri katta tarixiy rol o'ynagan, ammo keyinchalik antik dunyo madaniyati ko'p jihatdan undan o'tib ketgan va o'z navbatida sharqqa ta'sir ko'rsatgan.

1. Qadimgi Gresiya madaniyati gullab yashnagan davrdan bizni 2,5 ming yildan ortiq vaqt ajratadi. Dunyoda ko'p narsa o'zgardi. Lekin antik madaniyatning kuchi va shuhrati so'nmadi. Antiq madaniyat haykaltaroshlar, rassomlar, me'morlar uchun abadiy maktab bo'lib kelayapti.

Agar kartaga nazar tashlasak, bu Yevropa madaniyatini o'chog'i bo'lgan Qadimgi Gresiya qanchalik kichik bo'lganligini ko'ramiz – Bolqon yarim orolini janubiy qismi, Egey dengizining orollari, Kichik Osiyo g'arbiy sohilining bir qismi. Mana shu kichik territoriyada buyuk ma'naviy madaniyat tug'ilib gulladi va hozirgacha qarigani yo'q. Ayrim olimlar buni «grek mo'jizasi» deb ataganlari bejiz emas. lekin bu «mo'jiza» o'z-o'zidan paydo bo'lgani yo'q. Uning tarixi uzoq davrlardan boshlanadi. XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida arxeologlar Gresiya va Krit orolida arxeologik qazilmalar o'tkazib, qadimgi grek afsonalarining ertak qatlamlari zamiridan haqiqiy tarixining tobora ko'proq donalarini topib oldilar va topib olmoqdalar. Eramizdan avvalgi III-II ming yilliklarda Krit, keyinchalik Mikena shahri Egey madaniyatining markazi bo'lgan. Shuning uchun bu dastlabki antik madaniyatni Krit-miken yoki egey madaniyati deb ataladi. **Bu madaniyatni izlarini dastlab XIX asrning 80 yillarida havaskor arxeolog Genrix Shliman topgan. Uning vafotidan so'ng ingliz olimi Artur Evans uning ishini davom etdi. U Knossda (Kritni qadimiy shahri) o'tkazilgan qazuvlari vaqtida Knoss saroyini qoldiqlari topdi. Bu yorda loydan yasalgan va ustida noma'lum yozuvlar yozilgan lavhalar topildi. Keyinchalik bu yozuvlar Mikena, Tirinf va boshqa joylarda ham topilgan. Taxtachalarda dehqonlarning ruyxati bo'lib, ularda dehqonlardan olinadigan soliqlar, cho'rilarining (u zamonda erkak qullar oz edi), chorva mollarining ruyxati va boshqa yozuvlar bor edi. Ho'kizlar va otlar ruyhatlarda nomlari bilan atalgan, cho'rilarining esa, bolalari bilan birgalikda soni ko'rsatilgan. Eng qadimgi grek tilini odatda axaye tili deb ataydilar. Pilos shahri yonida (Gresiyaning janubiy qismining g'arbida) olib borilgan qazilmalar natijasida saroy qoldiqlari topilgan va «chiziqli» xat bilan yozilgan miken yozuvlarining katta arxivi topilgan.**

Er. Avv. III ming yillikda rivojlangan bronza asriga o'tish yuz bergan. Xuddi shu vaqtda oltin va emaldan yasalgan mashhur krit zargarlik buyumlari paydo bo'ladi. Kamaros g'oridan topilgan idishlar ayniqsa ko'rkam, Krit Kulol – haykaltaroshlari yupqa hasham idishlardan tashqari, pishiq loydan ma'bud va ma'budalarning, odamlar va hayvonlarning haykalchalarini yasaganlar. Toshidan va Afrikadan keltirilgan fil suyagidan o'yma muhrlar yasalgan. Badiy hunarmandlik buyumlari bilan bir qatorda ko'p miqdorda sopol idishlar va boshqa xo'jalik buyumlari ham yasaladi.

Tahminan er. avv. 2000 yilda Knossda o'lgan saroy qurilgan (to er. av. XVI asrgacha avjud bo'lgan). Bu saroy binolari butun bir kompleksidan iborat bo'lib, ikki qavatli, ba'zilarining taxminicha, uch va hatto to'rt qavatli qilib solingan. Pastki qavatlar binosi yorug' o'tkaziladigan quduqlar bilan yoritilgan. Markaziy to'g'ri burchakli zal-megaron ommaviy yig'inlar

o'tkaziladigan joy bo'lgan. Saroyini devorlari turli rasmlar bilan bezatilib, ularga o'simliklarning, fantastik hayvonlarning, saroyda yashovchilarning hayotini tasvirlovchi manzaralar chizilgan.

Minos hukmronlik qilgan davr- Krit davlatini eng qudratli davri bo'lgan. Shu bois Minos haqida grek afsonalari yaratilib, ba'zilari bizgacha etib kelgan. Rasmlarda chizilgan odamlarning sochlariga minchoqlar taqilib, murakkab jimjimador prichyoska qilingan, serhasham zangori ko'ylaklar kiygan, marjonlar toqqan hokimlar tasvirlangan. Akrobatchi ayollarning buqa bilan tasvirlangan rasmi biror bir diniy marosimga oid muqaddas harakat degan taxmin bor.

«Odisseya» dostonida saqlanib qolgan xotiralarga ko'ra Krit hukmdori Minos faqat podsho bo'lib qolmasdan, shu bilan birga Qohin va umuman xudo nazar qilgan shahs hisoblangan. Har 10 yilda u bosh ma'buda bilan diniy muloqotda bo'lgan va undan yana 10 yil podsholik qilishga fотиha olgan. Kritning hokimlariga boshqa mahalliy hokimlarining xiroj to'lab turganliklari va qaram bo'lganliklari Minotavr haqida qadimgi afsonadan etib kelgan. Minotavr – yarim –odam, yarimi- buqa Minosni xotini Pasifayaning Poseydon tomonidan yuborilgan buqadan tuqqan o'g'li. Minotavr tanasi odamga va boshi buqaga o'xshagan Knoss saroyini labirintida (chalkash –chulkash qilib qurilgan bino yullagi turgan va har yili unga em bo'lish uchun 7 yigit va 7 qiz yuborilgan. Bu afsona eng qadimgi diniy e'tiqodni aks ettiradi (totemizm elementlari aralash). Xalqini bu mahluqdan Afin qahramoni Tesey, Minosning qizi Ariadna yordamida ozod qilgan.

Kritliklar katta ibodatxonalar qurmaganlar, balki kichkina- kichkina sajdagohlar va mehroblar qurish bilan cheklanganlar.

Rasm va haykalchalarga qaraganda, kritliklarda eng katta xudo ayol (Buyuk ma'buda, Ona) bo'lib, u hayot baxsh etgan. Bu ma'buda ko'pincha o'g'il-xudo bilan birga, yoki qo'lida ilon ushlab turgan shaklda ham tasvirlangan. Kritda erkak xudo ham juda mashhur bo'lib, u ikki yoqlama bolta (labris) shakldagi (ya'ni uning osmonda ham, erda xam hokimligini bildiruvchi) xudo tarzida tasvirlangan. Erkak xudo ham buqa qiyofasida tasavvur qilingan. Kritda diniy marosimlarni asosan ayollar ado etganlar. Grek afsonalari krit dinining greklarning keyinroq yuzaga kelgan diniga ta'siri borligidan dalolat beradi. Er. avv. 16 asrda Krit madaniyati halok bo'ladi. Sababi, taxminlar bo'yicha birinchidan kuchli zilzila, ikkinchidan Fera vulkani uyg'onishi, uchinchidan orolda Krit yaqinida 15 asrda axey qabilalarining hujumi.

Krit madaniyatiga yaqin materikda Miken madaniyati rivojlandi. Bu madaniyatlar yaqin bo'lsa-da, lekin ularni o'ziga hos xususiyatlari bor. Miken va Tirinf saroylari mustahkam qal'a sifatida qurilgan. Ular katta tepaliklarda baland devorlar bilan aylantirib qurilgan. Devorlar katta-katta toshlarda qurilgan (eni-8 m) qal'alar qurishni sabablari – qiyin hayot, urushlar (troyan urushi). Shuning uchun saroylarda topilgan rasmlarda (freskalari) jang manzaralari tasvirlangan: Tirinfda – ikki qizning jang arafasida uchib ketayotganligi, yovvoyi cho'chqani ovlash tasvirlari ko'rsatilgan.

Sopoldan yasalgan lavhalarda antik davrda greklar topingan Poseydon, Germes, Dionis, Zevs, Gera va boshqa xudolar tilga olib o'tilgan.

Greklar Zevs va boshqa asosiy xudolar Gresiyaning eng baland Olimp tog'ida yashaydilar deb bilganlar ularni Olimp xudolari deb ataganlar. Greklar Olimp tog'idagi xudolar hayotini zodagonlar hayotiga o'xshash deb tasavvur qilganlar Zevs boshliq. «Olimp xudolari» odamlar va tabiatni boshqarishgan. Xudolar bir xil kishilarni badavlat, boshqalarni kambag'al, yana boshqalarni qul qilib yaratgan emishlar. Kim xudolar tomonidan o'rnatilgan tartibga qarshi bosh ko'tarib chiqsa, u xudolarning g'azab- nafratiga va qattiq jazosiga giriftor bo'lar emish. Qudratli Zevs, momaqaldiroq va chaqmoq xudosi, xudolar va odamlar otasi, o'zining oltin nayzalarini – chaqmoqlar bilan halok qiladi, deb o'ylanganlar. Poseydon- dengiz xudosi (erni

tebratadi, kemalarni cho'ktiradi); Gelios – quyosh xudosi (oppoq otlar qo'shilgan oltin aravasida osmonga chiqqanida kunduz boshlanar emish), Apollon – yorug'lik va san'at xudosi, Demetra – hosildorlik ma'budasi Aid – er osti hukmdori (uning oyoqlari oldida 3 boshli it o'tirib er osti saltanatiga hammani kiritib, chiqqarib yubormas ekan); Dionis – vinochilik xudosi; Gefest – temirchilar homiysi hisoblangan xudo, Germes – savdo-sotiq homiysi. Osmon ma'budasi va nikoh xomiysi Gestiya - uy-ruzugor Zevsni xotini bo'lgan. Gestiya uy-ruzg'or ma'budasi; donishmandlik va urush ma'budasi – Afina; oy va ov ma'budasi – Artemida; go'zallik va sevgi ma'budasi – Afrodita (dengiz ko'pigidan paydo bo'lgan).

Greklarni nazaricha, chakalakzorlarda driadalar, nimflar, echkioyoq satirlar yashagan, dengizda nayadalar va sirenalalar – ayol boshli qushlar yashagan.

Gresiyada yarim xudo- qahramonlar e'zozlangan, ular odamlar va xudolar nikohidan kelib chiqqan –12 marta jasorat ko'rsatgan yarim xudo-kaxramon Geraklni greklar alohida hurmatlangan. (sher terisida tayoq bilan tasvirlangan, yovuzlikka qarshi kurashgan).

Boshqa qadimgi halqlarning dinida bo'lgan kabi qadimgi greklarning dinida ham ularni qurshab turgan tabiat, ularning mashg'ulotlari, quldorlik tuzumiga o'tishlari aks ettirilgan edi.

Qadimiy Gresiya hayoti va afsonalari sifatida Gomer yaratgan «Iliada» va «Odissey» dostonlari yorqin bayon etilgan. Taxmin qilishlaricha ular er. av. VIII asrda yaratilgan.

Greklarning arxaik madaniyatida (Er. avv. 8-6 asrlar) Krit –miken madaniyati bilan qo'shni sharq mamlakatlarini madaniyatini ta'siri bor. Undan tashqari alohida shahar – davlatlarni – polisni – vujudga kelishi ham madaniyatga ta'sir ko'rsatgan.

Er. avv. VII-VI asrlarda din tamomila rivoj topgan. U Qadimgi Gresiyani turli shaharlarini birlashtirgan. Gresiyada xudolarga atalgan maxsus bayramlar mavjud bo'lgan. Lekin ular faqat diniy xarakterga ega bo'lmagan, chunki jismoniy tarbiya musobaqalari hamda muzika, qo'shiq va shu kabilar bayramlarning eng muhim ishlari hisoblangan.

- Argosda (Peloponnesdagi shahar) Gera Argosiy sharafiga bayram; Afinada – ma'buda Afina sharafiga bayramlar mashhur bo'lgan.

Bayramlardan tashqari, greklarni umum-grek musobaqalari birlashtirgan.

Peloponnesda Olimpiyada o'tgan olimp o'yinlari ayniqsa mashhur bo'lgan. Bu o'yin Zevs sharafiga o'tkazilgan. (Olimpiyada – Zevs ibodatxonasida kattakon Zevs haykali turgan).

Olimp o'yinlari 4 yilda bir marta o'tkazilgan (birinchisi 776 yilda o'tkazilgan) O'yinlar vaqtida urushlar to'xtatilgan, chunki grek dunyosining turli shaharlaridan ko'p xaloyiq yig'ilib kelgan. Musobaqalarda yugurish, sakrash, disk irg'itish, aravachalarda ot choptirish va b. gimnastika mashqlari o'tkazilgan. Bunga faqat erkaklar qatnashgan (spartalik qizlar ham) Mukofot oddiy –muqaddas zaytun daraxti barglaridan gulchambar berilgan va o'zi, oilasi, shahri hurmat qilingan, haykallari yasalgan. Bu o'yinlarda dramaturglar, shoirlar, ashulachilar va sozandalar ham musobaqalashganlar. Foliblarga dafna gulchambarlari bilan mukofotlanganlar.

Undan tashqari Gresiyada VII-VI asrlarda materialistik falsafasi paydo bo'ladi. (stixiyalik yoki ibtidoiy materializm deb ataydilar).

Masalan, Miletta yashagan Fales (faylasuf, fizik, matematik) butun olamning asosi – suvdir, deb ta'lim bergan – mavjudotning negizi – suv.

Anaksimender – uning shogirdi, birlamchi materiya- «apeyron» butun mavjudotning ibtidosidir deb hisoblagan.

Anaksimender – olamni asosi – havo, «efir» dir deb hisoblagan.

Geraklit olam olovdan kelib chiqqan deb hisoblangan: «Olam- abadiy alanglanib va abadiy so'nib turadigan olovdur». Geraklit (dialektik) – erda narsalar yo'qdir, balki yuz berib turadigan prosesslar bordir: «Xamma narsa oqib turadi, hamma narsa o'zgarib turadi», «Ayni bir daryoga ikki marta tushib bo'lmaydi, chunki birinchi tushganligingizda suvning bir zarralari oqadi, ikkinchi marta tushganligingizda esa suvning boshqa zarralari oqib turadi».

Bu falsafa katta qimmatga ega edi: olamni asosi – xudolarning yaratuvchanlik kuchi emas, balki birlamchi materiyaning rivoji.

Bu materialistik falsafaga idealistik falsafa qarshi turardi. Sisiyalik Pifagor (grek matematikasini asoschilaridan biri) VI asrda yashagan –olamni ibtidosini tabiat va uning xodisalari emas, balki ideyalarda deb bilardi.

Bu davrda greklar o'z soddalashgan 24 harfdan iborat yangi alifbosini tuzganlar – keyinchalik u slavyan alifbosiga asos solgan. Alifbe grek adabiyotining rivojida juda muhim qadam bo'lgan edi.

Er.avv. VII-VI asrlarda grek lirikasi paydo bo'lgan (lira- musika asbobidan olingan) va yuksak darajada rivojlangan. Shoirlar ozgina so'zlarda kuchli his – tuyg'ularni, qayg'u va shodlikni tasvirlab ko'rsatganlar. Grek lirikasining asoschisi Arxilox (Paros orolidan), Lesbos orolida er.av. VI asrda shoir Alkey va shoira Safo mashhur bo'lishgan. Tirtey – Spartalik shoir – vatanparvarlikni, urf –odatlarini va jasoratlarni kuylagan.

Greklarning masali ham mashhurdir. Birinchi masalnavis Ezop bo'lgan. Afsonalarga qaraganda u qul bo'lgan va og'ir hayot kechirgan. (Kichik Osiyoda yashagan). Ezop qisqa va o'tkir masallarida kambag'allar bilan boylarning kurashini ko'rsatgan.

Ana shu davrda grek tasviriy san'ati ham rivojlanadi.

Dastlabki paytlarda grek arxitekturasi mukammal bo'lmagan. Er.av. VIII-VII asrlarda grek ibodatxonasi 3 tomoni devor bilan to'silgan va to'rtinchi tomoni ochiq yog'och imoratdan iborat edi. Er.avv. VII asrda bi'zi ibodatxonalar ham g'ishtdan, keyinchalik toshdan qurilgan. Er. Avv. VII asr oxirlarida hamma tomondan ustunlar bilan o'ralgan yangi shakldagi ibodatxona vujudga keladi. (doriycha order yoki uslubda – oddiy, bezaksiz – ko'rilgan). Doriycha orderda - ustunlar kaltaroq va tepasiga qarab torlashadi, ioniycha orderda -ustunlar to'g'ri, korinfcha orderda -ustunlarni tepasida barglar shakli.

Doriycha uslubda Gera ibodatxonasi (Olimpiyada – 7 asr), Apollon ibodatxonasi (Korinfda – 6 asr), Artemida ibodatxonasi (Efesda) qurilgan.

Er.av. VIII asrda haykaltaroshlikda yog'ochdan yasalgan xudolar haykallari paydo bo'ladi. Dastlabkilari yog'och haykallariga o'xshagan (Samoslik Geraning haykali) Er.av. VII asrning oxirlarida paydo bo'lgan haykallar odamning qadri- qomatiga o'xshab ko'rinadi. Erkaklar kiyimsiz, qizlar esa boy qiyimlarda salgan.

Ayrim vaqtda doriycha uslubda – qurilgan kolonnalarni – o'stunlar bo'lib – erkaklar haykali; ioniycha uslubda – qizlar haykali ustun qilib ishlatilgan.

Goy haykallar harakatda tasvirlangan – Qahramon Persey Meduzaning boshini qilich bilan chopayotganligi haqida haykal. Ikkalasi ham jilmayib turibdi. Jilmayish o'sha vaqtdan shartga ko'ra qotib qolgan.

Xudolar bilan bir qatorda, kuros deb ataluvchi yigitchalarni tasvirlash ham bo'lgan (Teneylik Apollon, Attikali Kroisos)

Ayollar haykallari – kora –kuroslar kabi jilmaygan holda jingalak sochlari mahorat bilan ishlangan, lekin kiyimlarining jimjimalari juda diqqat bilan tasvirlangan. Mramordan yasalib, hattoki bo'yalgan ham (Kora «675» - Afin Akropolidan). Ularning qulida olma yoki gul bo'lgan.

Arxaik haykaltaroshlik figuralarning harakatsiz bo'lishiga qaramay, o'zining so'nmas go'zalligiga ega bo'lib, yuksak san'ati bilan kishini hayratda qoldiradi.

Greklarning rassomligi bizgacha binolarning devorlarida, idishlarga solingan rasmlardan etib kelgan. Rassomchilar matematik proporsiyalar qidira boshlaganlar, bu krit-miken rassomchiligidan ajratib turadi. Masalan, Dipilon nekropolidan (Afina) olingan tasvirda –relef «Kurashuvchi yigitlar»ni ko'rsak, bu erda 2 kurashuvchi yigitni oyoqlarini yozib boshlarini birlashtirish – uch burchakni eslatadi. Lekin shunga qaramasdan ularni gavdalar tabiiy ishlangan.

Idishlarda chizilgan rasmlar ko'p saqlanib qolgan. Sopol idish formasi turli bo'lgan, lekin eng ishlatiladigani – amfora (tuxumga o'xshash tor og'zi bilan). Unga vino solishgan.

Idishlarda ko'pincha har-xil epizodlar tasvirlangan.

Er.av. VI asrda qora figurali vazalar yasalgan, ya'ni tabiiy qizg'ish tusdagi vazalar ustiga qora lak bilan har xil rasmlar solingan. Ba'zan rasmlar boshdan oyoq «timdalab» chiqilgan va

qizil, oq buyoqlar bilan bo'yalgan. Faqat arxaik davrdagi rasmlar shunday usul bilan ishlanardi («vaza Fransua» - 200 figura bir necha poyasda chizilgan; protoatik lutrofor; dipilon amforasi; eksekiy amforasi; YEvroniy vazasi).

Er. avv. VI asrda Attikada ishlab chiqarilgan lak garchi er.av. V asr davridagi lakka tenglasha olmasa –da, har holda bizning davrimizgacha o'chmasdan saqlanib qolgan.

Arxaik madaniyatida antik sinfiy jamiyatning qaror topishining, urug'doshlik tuzumini dunyoqarashi qoldiqlari tugashining, aristokratiya bilan demos o'rtasidagi kurashning, antik quldorlik polisi qaror topishining alg'ov-dalg'ovli davri aks ettirilgan Arxaik davrining madaniyati qurgan poydevor ustida qadimgi grek klassikasi er.av. V-IV asrlarda o'zining porloq rivojiga etdi.

Klassik davrda falsafa yanada rivoj topgan.

Masalan, Anaksagor – materiya mayda zarralardan iborat – havo – eng mayda havo zarralaridan, daraxt – eng mayda yog'och zarralaridan va h.k. deb ta'lim bergan. Lekin materiyaning kelib chiqishiga sabab «olamiy aql» deb hisoblardi (materializm +idealizm)

Afinada yashagan ulug' mutaffakir Demokrit (460-370 yy) esa butun olam mayda zarrachalar – atomlar («bo'linmas») dan tashkil topgan, ular o'z harakati vaqtida to'knashib, koinotdan narsalarni hosil qiladilar deya dohiyona fikrni ilgari surdi. Harakat – materiyaning azaliy xususiyatidir, hech qanday ruh yo'q degan. Xudolarga va odam ruhini abadiy yashashiga ishonchni chippakka chiqargan. (mexanistik materializm)

Er. avv. V asrning II yarmida yangi tipdagi falsafiy oqim – sofizmni vujudga keldi.

Atoqli faylasuf Sokrat yoki Suqrot (475-399 yy) sofistlar orasidan chiqqan, lekin ulardan ajralib ketgan edi. Sofistlar haqiqatni bilish mumkin emas deganlar, Sokrat haqiqat bahs-munozarada bilinadi deb hisoblardi. («sokratcha dialog»). U odamlarni haqiqatni bilganlar va bilmaganlarga ajratardi. Platon yoki Aflotun (427-347 yy) ob'ektiv idealist edi, ya'ni ob'ektiv olamning mavjudligini tan olardi lekin narigi dunyoda unga qarshi real ideyalar olamning mahsuli deb hisoblardi. (masalan, stol, ot va h.k ideyasi mavjuddir narigi dunyoda, lekin ularning realligi faqat in'ikosi, gavdalanishidir). Hayotda otlar tug'iladi, yashaydi, o'ladi, lekin narigi dunyoda ot ideyasi abadiy.

Mashhur Aristotel yoki Arastu (er.av. 384-322yy) g'oyat keng ko'lamda bilimlarga ega bo'lganligi bilan ajralib turadi. U yer –shar shaklida bo'lib, butun olamning markazidir, quyosh va yulduzlar esa YErning atrofida aylanadi, deb hisoblar edi. U fanlarga nomlar berdi: botanika – «o'simlik», fizika – «tabiat», siyosat – «davlat», «polis», ilmiy bilimlarni ayrim sohalarga bo'lib chiqdi. Er. avv. V asrda tarix faniga asos solingan «Tarix otasi» deb Geradotni atashadi, u « Gresiya – Eron urushlari tarixini» yozgan. U Gresiyani qadimgi tarixi hamda Old Osiyo, Misr va boshqa halqlar haqida ma'lumotlar qoldirgan.

O'sha davrda Gippokrat yashagan. Gippokrat ta'limotiga ko'ra, vrach kasalni engishda organizmga yordam berishi lozim. U to'g'ri ovqatlanish, dori-darmon va operasiyalar haqida asarlar qoldirgan.

Qadimgi grek madaniyatining eng ajoyib hodisalardan biri teatrdir. Teatr Dionis bayrami vaqtida ijro etiladigan xalq qo'shiqlari va o'yinlari asosida paydo bo'lgan.

Teatr – grekcha so'z bo'lib «tomoshalar joyi» demakdir. Er. av. V-IV asrlarda Gresiyaning hamma shaharlarida ochiq havoda tomoshalar ko'rsatiladigan teatrlar qurilgan edi (birinchi yog'ochdan, keyinchalik toshdan) grek teatrlari 20-25 minggaacha tomoshabinni sig'dirgan (ajoyib akustikaga ega). Artistlar o'ynaydigan joy sahna - «skena» deb atalagan (chodir). Teatr tomoshalari yilda 2-3 marta qo'yilgan va 3 kun davomida ertalabdan kechgacha davom etgan (3 tragediya va 3 komediya)

Dionis sharafiga aytiladigan marosim qo'shiqlarining – difiramblarning ijrochilari echki terisiga yopinganlar. «Tragediya» so'zi «takalar qo'shig'i» ana shunday kelib chiqqan («tragos» - taka, «ode» - qo'shiq) Tragediyalarda asarda ishtirok etuvchilar urtasida keskin kurash, qahramonliklari, azob- uqubatlari va halokati tasvirlangan.

Kulgili manzaralar zaminida komediyalar – quvnoq pesalar yuzaga kelgan «Komediya» so'zining ma'nosi «xushchaqchaq dehqonlarning qo'shiqlari» demakdir.

Teatr – tomoshalar ko'ngil ochish emas, balki muqaddas burchni ado etish hisoblangan. Teatr tarbiya maktabi bo'lib, unda qo'yiladigan pesalardan axloq, siyosat va tafakkurning eng muhim masalalari tahlil qilganlar.

Pesalar avtorlari Gresiyadan nihoyatda izzat – hurmat qilingan. Esxil va Sofoklga Afina teatrida haykal o'rnatilgan. Ular faqat grek klassiklari emas, balki jahon adabiyotining klassiklaridirlar.

Esxilni (525-456 yy) – tragediya otasi deb atashadi. Uning - asarlarida «Zanjirband Prometey», «Forslar» ulug'vor kuch va ozodlik g'oyalarini ilgari so'riladi.

Sofokl (er. Av. 496-406 yy) ko'p tragediyalar yozgan, lekin ulardan faqat 7 bizga etib kelgan: «Antigona», «Shox Edip», «Elektra» va b.

Yana bir tragedik shoir Yevripiddir (480-406 yy) u yozgan tragediyalar xis-tuyg'ularni analiz qilishga bag'ishlangan : «Medeya», «Ifegeniya Avlidada» (Trol urushi), «Ippolit» (ugay ona xakida).

Grek komediyasining klassigi – Aristofan (450-338 yy) : «Tinchlik», «Ayollar xalq yig'inida», «Suvoriylar», «Bulutlar», «Qurbaqalar». Uning komediyalari keskin siyosiy mazmunga ega bo'lgan.

Klassik davrda Gresiyada ibodatxonalar, teatrlar, majlis binolari etakchi arxitektura inshootlari edi. Er.avv. V asrda shaharlarni rejalashtirish paydo bo'ladi.

Oldinda aytganimizdek, ular 3 uslubda – doriy, ioniya va korinfcha uslublarda qurilgan. Ibodatxonani boshqa binolardan ajratib ko'rsatish uchun uni baland poydevor ustiga va baland tepaliklarda ko'rganlar. (Afina akropoli (tepalik) Ibodatxonaning ichkari va tashqarisi haykallar bilan bezatilgan (ularda davlat xazinasi saqlanar edi).

Bizning zamonamizgacha Afina akropolida saqlanib qolgan Parfenon va Erexteyon ibodatxonalari grek arxitekturasi eng mashhur namunalaridir.

Parfenon ibodatxonasi ma'buda Afinaga bag'ishlangan. (447-438 yy Iktin va Kalliktat tomonidan qurilgan) u mramordan bo'lib, 46 doriycha ustunlar bilan aylantirilgna.

Uning qarshisida Erexteyon ibodatxonasi (420-415 yy) joylashgan bo'lib. Bu bino sof ioniycha uslubda qurilgan. Uning ustunlari kelishgan va nafis va kariatidalar deb atalmish qiz haykallari bilan ustunlar o'rniga bezalgan.

Haykaltaroshlik haqida gapirganda, Plutarx aytgan so'zlarni eslash lozim. U Afinada tirik odamlardan ko'ra, haykallar ko'p degan. Balki bu oz bo'lsada ko'pirtirishdir, lekin, darhaqiqat haykallar juda ko'p edi.

Er .avv. V asrda Miron, («Disk uloqtiruvchi», «Afina bilan Marsiy» haykallari) xarakatni jonli tasvirlagan; Poliklet («Nayzabardor», «Diodumen») go'zal yosh o'smirlarni, grajdanlarni tasvirlagan.

Eng yirik grek haykaltaroshi Fidoiy edi. Uning Parfenonda turgan oltin, yog'och va fil suyagidan yasalgan ma'buda Afina haykali eng mashhurdir. (balandligi 12,5 m). Fidiy Olimpiyada Zevs Olimpiyning taxtda o'tirgan haykalini yasagan. Fidiy asarlari bilan Parfenon bezatilgan.

Er. avv. IV asrning ulug' haykaltaroshi Praksitel bo'lib, u asosan ma'budalarni, chiroyli, latofatli yigitlar va yosh juvonlarni tasvirlagan: «Germes», «Knidlik Afrodita». U birinchi bo'lib ma'buda Afroditanini yalang'och holda aks ettirdi.

Skopas odamlarning jismoniy va ruxiy azoblarini tasvirlagan: «Menada», «Yaralangan jangchi boshi», Tegeydagi fronton gruppasida yarador jangchilar boshlari).

Klassik davr bilan ellinistik davr chegarasida Lisipp ijod qilgan (e.av. IV asr oxirida) u jismoniy va irodasi kuchli kishilarni tasvirlagan va yaxshi portretist bo'lgan: «Gerakl», «Apoksiomen», «Aleksandr Makedonskiyning boshi».

Klassik rassomlik keng tarqalgan, lekin afsuski, bizning zamonamizgacha uning namunalari deyarli saqlanib qolmagan. Grek rassomlarining (Polignat, Apollodor, Apelles, Zevksis va b.) freska va mozankalari uchun odatda mifologiyani ayrim manzaralari syujet bo'lgan, zamon voqealarini va greklarning turmushini aks ettirganlar. Vazalarga naqsh va rasm solish davom etgan (qora gulli, qizil gulli ko'zalar).

Ellinistik dunyo madaniyati (III-I asrlar) murakkab va hilma-hil edi. U grek madaniyatining hamda yaqin Sharq va qisman O'rta Sharq mamlakatlari madaniyatining sintezi va turlicha qo'shilib ketishidan iborat edi.

Uzoq harbiy yurishlar, savdo-sotiq aloqalari, greklarni yaqin Sharq mamlakatlariga ko'chib borishi, greklarni sharq madaniyati bilan yaqindan tanishishga imkon berdi va Aleksandr Makedonskiy istilo qilgan mamlakatlarga mahalliy aholi grek madaniyati bilan tanishdi.

Ellinistik madaniyat uchun xarakterli narsa shuki, u grekcha tus olgan edi. Greklar, makedonlardan, ellinlashgan mahalliy er va savdo aristokratiyasidan, chinovniklar va qohinlardan tarkib topgan hukmron sinf orasida umumgrek tili koyni keng tarqaldi. Undan tashqari eski grek dialektlari, maxalliy tillar: misr (demotik) tili, salavkiylar davlatida oromiy, akkad va turli tillar rivojlandi.

Ellinistik madaniyatning muhim belgisi texnikani yanada rivojlanishi: Arximed sug'orish uchun qo'llanilib kelingan charxpalak (chig'ir) mexanizmini yaxshilagan; gorizontallik to'quvchilik dastgohini takomillashgani; otuv to'plarini rivojlanishi (toshotar), taranlar (qamal qilish uchun), besh qatorli kemalar, mayoqlar (Faros orolida) paydo bo'ldi.

Vaziyat ellinistik hukumatlardan fan va texnikani rivojlantirishga e'tibor berishni talab qilardi. Misrdagi Iskandariya, Orontdagi Pergam, Antioxiya ellinistik dunyoning ilmiy va madaniy markazlari edilar. Afina ham madaniy markaz sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolgan edi.

Iskandariyada Ptolemeylar homiyligida o'sha vaqt uchun g'oyat katta kutubxona bo'lib, unda ellinistik davrning oxiriga borib 700 mingga yaqin papirus va pergamentga yozilgan qo'l yozma bor edi. Pergament – buzoq va qo'zilarning yaxshi ishlangan terisidir. (Kichik Osiyoda Pergam shahri pergament ishlab chiqarish markazi edi.) Iskandariyada undan tashqari tosh terilgan to'g'ri ko'chalar, teatr, muxtasham podsho saroylari, gimnasiylar va mashhur Museyon, ya'ni «muza (fan va san'at xomiysi) larning muqaddas makoni bo'lgan. Musiyonda kutubxona, observatoriya va olimlar uchun yotoqxona ham bor edi. Bunda olimlar podsho hisobiga yashab, fan, falsafa va adabiyot bilan shug'ullanardilar.

Ellinistik davrni mashhur olimi Teofrast (9370-285 yy) – «botanikaning otasi» degan nom chiqargan.

Straton (er.av. III asr) – «fizik» degan laqab olgan edi, chunki fizika hodisalarini tadqiq qilishda eksperiment tadbiriq etishga intilgan edi.

Aristarx (310-230 yy, Samos orolidan) – buyuk astronom, u YEr va boshqa planetalar quyosh atrofida aylanadi degan gipotezani ilgari surgan. Lekin isbot qilolmagan.

YEvklid (er. av. III asr) – buyuk Iskandariya matematiki «Ibtido» asari – boshlang'ich geometriya darsligiga asos soldi. Erastosfen (Kurenalik, 275-208yy) – er shari aylanasining uzunligini ko'p daraja aniqlik bilan hisoblab chiqdi, «Geografiya» terminini birinchi bo'lib ishlatgan edi.

Arximed (Sirakuzadan, 285-212 yy) nazariy mexanikaning, gidrostatikaning. Sferek geometriya va trigonometriyaning asoslarini yaratdi, katta sonlarni hisoblab chiqishning arifmetik metodlarini takomillashtirdi.

Gerofil (er. av. 4-3 asr) – Iskandariya medisina maktabining asoschisi – odamning tasviriy anatomiyasini yaratgan, diaqnoz metodlarini aniqlagan, dori – darmonga katta ahamiyat bergan.

Gipparx (er. avv. II asr) – astronom va geograf – 900 ga yaqin yoritgich yulduzlarni xatoligini tuzgan, YErda Oygacha bo'lgan masofani, YEr va Quyosh massasi haqida bilimlarni aniqlagan, ekvatorni 360 ga taqsimlab, uzunlik va kenglik tushunchasini joriy qilgan.

Zenon (Kiprdan 336-264 yy) – stoiklar falsafasining asoschisi. Stoicism eng ko'p tarqalgan va uzoq yashagan ellinistik falsafiy maktab edi. Stoiklar hamma narsani – fikr, so'z, olov va shu kabilarni jizm deb atardilar. Butun olamni uzluksiz rivojlanib turadigan olov deb hisoblardilar. Koinot olovdan tug'ilgan va kelgusida uni olov yutadi. So'ngra esa yana bunyod bo'ladi, lekin ilgari narsalarni aynan takrorlaydi. Olamda yuz bergan narsalarning hammasi

qonuniy va zaruriydir. – taqdir, qismat, etika (odamning xatti-harakati to'g'risida ta'limot) stoiklar falsafasining bir qismi bo'lgan.

Epikurchilar ellinistik falsafiy maktabining asoschisi Epikur (Samos orolidan, 341-272) – materialist: materiya atomlardan iborat, ruh ham atomlardan iborat, hudolarni mavjudligini tan olardi. (ular ham atomlardan iborat). U kamtarin hayot kechirishga chaqirgan.

Ellinizm davridagi tasviriy san'at ajoyib yutuqlarga erishgan edi. Bu ellinistik san'at qarama- qarshi hususiyatlar ega bo'lgan: hashamatli va shahfonaviy, ulug'vor va kichik; dabdabali va oddiy, allegorik va naturalistik ellinistik haykallari shaxsni individualligini yaqqol ko'rsatadigan portretlarni oldinga surdi. Yakka va gruppalar tarzidagi haykallarda jismoniy va ruhiy azob, kurash, g'alaba, o'lim va shu kabilar tasvirlab ko'rsatilgan. Peyzajni fon sifatida tasvirlab, unda yoki uning o'rtasida asosiy syujetni aks ettirish haykaltaroshlikda yangilik edi va bu narsa klassikaga ma'lum emas edi.

Antik plastikasining buyuk namoyondalari – Miloslik, Afrodita, Samofrakillik, Nika, Diadax, Pergam mehrobi va b.

Rodos haykaltaroshlik maktabiga mansub g'alabani qanotli ma'budasi Nika (er. avv. II asr) ellinistik davrni go'zal haykali. Ma'buda kema tumshug'iga qo'ngan xolda tasvirlangan. Haykaltarosh Nikaning shamol sari intilishini ko'rsatgan (hozir Luvrda saqlanadi). Uni ko'rib dunyoni kengligini, tabiat bilan birlikni tasavvur qilsa bo'ladi.

Ellinizm davrining ikkinchi yarmida haykaltaroshlikda klassikaning ideallashtirilgan formalariga qaytishga intiluvchi yo'nalish kuchaygan. Bunga Miloslik Afroditaning haykali isbot bo'ladi (u 1820 yilda topilgan) Yarim yalang'och Afrodita go'zal va hotirjam – «mramordan yasalgan topishmoq» uning qulsizligiga qaramasdan go'zal va ulug'vor ayol idealini aks ettiradi.

Bu davrni yana bir ajoyib yodgorligi – Pergam mehrobining frizi (bo'rtma rasm) Dramatizmga to'la Pergam maktabi Skopasga borib taqaladi. Unda xudolarning gigantlar bilan olishuvi tasvirlangan. Bu – Pergamning va boshqa ellinistik davlatlarning jangovor galat qabilalari bilan olib borgan og'ir kurashning ramzi edi. (frizni uzunligi 120 m, mehrobni pastki qismida joylashgan, balandligi 2 metrdan ortiq). Tasvir juda ta'sirli ifodalangan: zabardast tanalarning muskullari tarang tortilgan, engilganlarning chehralari azob – o'qubadan tirishgan.

Ellinistik davr bizga buyuk faylasuflar – Sokrat, Aristotel, YEvipid, Demosfen, Gomerlarni portretlarini qoldirgan.

Ellinistik davrning oxiriga borib haykaltaroshlikda dahshatli syujetlarga va yasamalikka mahliyo bo'lish ko'rinishi boshlaydi: «Farnez buqasi», «Laokoon» gruppalar haykallari. «Laokoon» avtorlari kekse qohin Laokoon va uning o'g'illarining azob – uqubatli o'limini keskin tasvirlaganlar: u Troia urushi syujeti asosida yasalgan, ya'ni – qahramonlarni ilonlar bilan kurashi bafoydaligi va o'lim yaqinligi yaqqol tasvirlangan. Hattoki Laokoon qichqiradigan emas, balki og'riqdan ingrayotgan holda tasvirlangan.

Ellinizm davrida hajm jihatdan kichik- kichik haykaltaroshlik san'ati paydo bo'ldi, quyiluvchi terrakota haykallari.

Undan tashqari bu davr haykaltaroshligini xarakterli hususiyatlaridan biri: bolalar, qariyalar, xizmatkorlar tasviri tarkalishi hattoki xudolar xam bolalar shaklida ishlangan – Kupidon (Erot sevgi, xudosi), Apollino (Apollon san'at – xudosi).

Tosh o'ymakorligi san'ati katta muvoffaqiyatlarga erishdi «Kameya Gonzago» deb atalgan asar uning ajoyib namunasi. Unda misrlik podsho Ptolomey va malika Arsinoyaning boshlari yon tomonidan tasvirlab ko'rsatilgan (hozir Ermitajda saklanadi). Uch qatlamli sardoniks toshda har –xil tabiiy rangda: osti – qoramtir, keyin – oqishtob- zangori, usti – tillo – malla, po'shti aralash rangda. Bu ko'p qatlamli bezak – go'zal tasvirlardan biri.

Mo'm buyoqlar bilan chizilgan kartinalardan va freskalardan deyarli hech nima saqlanib qolmagan.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, qadimgi Grek madaniyati jahon madaniyatining umumiy madaniy merosining muhim qismini tashkil etadi.

Grek madaniyatini, uning tozaligi, sofligi, go'zalligi, odamning yuksak darajaga ko'targanligi uchun sevmasdan bo'lmaydi. «Har bir odam grek bo'lishi kerak» degan buyuk Gete,

bu bilan u har bir inson abadiy garmoniya idealiga, guzallikka intilishi lozimligini nazarda tutgan.

Qadimgi Rim madaniyati antik va qadimgi davr madaniyatini yakunlaydi. Grek tarixini keng ma'noda siyosatchilar bilan birga me'morchilar, haykaltaroshlar, rassomchilar, shoirlar va faylasuflar yaratganlar. Ular uchun sana't xayot bilan bog'liq edi. Rimda esa tarix yaratuvchilari – siyosatchilar bo'lgan: oratorlar, yuristlar, sarkardalar, shaharlar va provinsiya hokimlari. Shuning uchun rim san'atkorlarining Rimda o'rnini boshqacha, kundalik hayotga moslashgan edi.

Lekin, qadimgi Rim madaniyatida o'z «mu'jizasi» bor edi. Rimliklar ikkita yuksak madaniyatli xalqlar bilan qo'shni bo'lib yashaganlar: greklar va etrusklar. Greklar Italiyada («Italiya» - olovli er (vulkanlar uchun) yoki «buzoqlar mamlakati») er. avv. 8 asrdan janubga va Sisiliyaga ko'chib kelishgan. Etrusklar Kichik Osiyodan Sardiniya oroliga keyinchalik Appenin yarim orolida yashaganlar. Er. avv. 753 y. Rim shahriga asos solingan. Shahar aholisi lotin qabilalar Palatin tepaligida, sabin qabilalar Seliy tepaligida yashaganlar. Kapitoliy deb atalishi o'pirma jarligi bor tepalik shahar markazi bo'lgan. Bu erda eng izzatli ma'budalar sharafiga ibodatxonalar solingan. Qadim zamonda Rim ko'chalari binolari bir-biriga yopishib turgan egri-bugri labirintdan iborat bo'lgan. Ko'pchilik ko'chalarda tosh yotqizilmagan, shu bois goh chang, goh tuzon, goh yurib bo'lmaydigan botqoqlikka aylangan. Axlat va iflos suvlarni oqizib yuborish uchun Rimda, rivoyatlarga ko'ra er. avv. VI asr oxirlarida – er tagidan katta quvur – kloaka o'tkazilgan. Er. avv. III asrda qurilgan osma tarnovlardan tog' suvlari oqib tushib katta favvoralarga qo'yilgan, shahar xalqi shu tariqa suv bilan ta'minlangan.

Rim madaniyatining rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan etrusklar guruhi edi. Er. avv. VII-VI asrlarda etrusk hunarmandlari Rim hunarmandlariga metalsozlik texnikasini o'rgatganlar, arxitektura uslubining muhim xususiyatlarini ham etrusklardan o'rganganlar. Etrusk madaniyatini tarixi maqbaralar bilan boshlanib, maqbaralar bilan tamom bo'ladi. (nekropol), buning sababi asli vatani Kichik Osiyo va Sharkni ta'siri bo'lsa kerak. Bu erlarda biz rasm solingan devorlar, qimmatbaho buyumlar bilan sovg'alar qo'yilgan maqbaralarni uchratamiz. Ular ichidan mashhur maqbara Regolini – Galassi maqbarasi (7-6 asrlar) u uzun tor piramida shaklida yopilgan koridordan iborat bo'lib, u erda Lartiya ismli ayol dafn etilgan ekan (yonida turgan ko'zada ismi yozilgan) – bu erda taxt, aravacha, suv va oziq-ovqat uchun ko'zalar, to'shak bor edi, ya'ni sharoitlar narigi dunyoda yaxshi turmush kechirish uchun ta'minlangan. Undan tashqari maqbaralar doira (osmon ramzi), kvadrat (er ramzi) shaklida qurilgan – Kazal Marittimo maqbarasi (er. avv. 6 asr), Flabelli maqbarasi (er. avv. 7-6 asrlar). Etrusklardan qolgan yodgorlik – bu kanoplar – o'lganlar kulini saqlash uchun yasalgan ko'zalar. Ularni qopqog'i shlem; odam shaklida ishlangan, hattoki portret shaklida ishlangan (Cheton, Kyuzi, Siven kanoplari). Maqbara devorlarida chizilgan rasmlar narigi dunyodagi ajoyib hayotni tasvirlar edi: balig' ovi, ov, sport bilan shug'ullanish, ishrat qilish, kurash tasvirlari. Bu erda xudolar tasvirini uchratish mumkin (Fufllun – Dionis). Juda ko'p tasvirlar Tarkviniyada Sherlar maqbarasida, Avgurlar maqbarasida uchraydi. Bular hammasi etrusklarni diniy – mifologik qarashlarini ifodalaydi. Go'rlar ustiga qo'yiladigan sarkofaglar – haykallar tarzida ishlangan, ular xuddi hayot bo'lganidek quchog'lashib, jilmayib turishibdi (er. avv. 6 asr er – xotin tasvirlangan Chervertidagi sarkofag) Shu tariqa xudolarni ham xushchaqchaq tasvirlashgan (Apollon va Germes (Veydan)).

Afsuski, bizgacha bironta ham etrusk ibodatxonasi etib kelmagan, lekin aniq bo'lishicha ular to'rtburchak silliq ustunlar bilan uch tomondan aylantirilgan. Ularni ichini terrakotali maskalar bezab turgan. (Meduza Gorgona maskasi – Veyyadagi Apollon ibodatxonasidan topilgan). Shunisi qiziqki rimliklarni birinchi ibodatxonasini – Kapitoliydagi – Yupiter, Yunona va Minerva ibodatxonasini – etrusklar ko'rishgan (er. av. 6 asrdan to eramizning I asrigacha saqlangan), Rimning emblemasini – Ona – bo'ri haykalini yasashgan (Kapitoliy ona –bo'risi – er. av. 5 asr). Rivoyatlarga ko'ra bu ona –bo'ri Rimni asoschilari egizaklar Romul va Remni emizib o'stirgan. Bronzadan yasalgan bu haykal tishlarini

ko'rsatgan bo'ri va odam bolalarini mehribon onasi sifatida tasvirlangan. Etrusklar san'atini yana bir ajoyib namoyondasi – bronzali oynalar, orqa tomonida gravyurali rasmlar ishlangan (Kalkas tasvirlangan oyna – er. av. 4 asr). Oynalarni go'rlarga qo'yishar edi, odamni ruhini egzaki sifatida adabiyotni aks ettirgan.

Diniy marosimlarni, xususan qurbon qilingan hayvonlarning ichak- chavog'i va qushlarni uchishiga qarab istiqbolni aytib berishni rimliklar etrusklardan o'zlashtirganlar. Eng qadimgi va ko'proq afsonaviy Rim tarixining eng muhim paytlariga oid doston va qissalar ham etrusklar bilan bog'liq. Lotin alfaviti ham etrusklar ta'sirida tarkib topgan. Er. av. III asrda etrusklar erini va janubiy Italiyada greklar yashayotgan erlarni rimliklar egallab olishdi. Rim madaniyatida grek madaniyatini ta'siri kuchaydi. Etrusk madaniyati rimliklar madaniyati bilan singib ketdi. Rimliklarni diniy tasavvurlari larlar va penatlar deb atalmish, oila va ro'zg'or homiylari deb hisoblanmish ajdodlar ruhi va ma'budalariga sig'inishdan iborat bo'lgan. Er. av. II-I asrlarda ham ajdodlarni suratlarini o'ylarda, mehmonxonalarda, o'choq yonida, kichikroq qurbongoh o'rnatilgan muqaddas joyda saqlangan. Umum Rim ro'zg'ori homiysi – ma'buda Vesta bo'lgan. Unga atab solingan ibodatxona Rim forumida (maydon) bo'lgan (eng zodagon urug'larni qizlari o'sha erda erga tegmasdan, muqaddas olovni o'chirmay saqlab turishgan).

Rimda osmon xudolariga sig'inishgan. Ularning eng muhimlari: bosh xudo Yupiter. Ma'buda Yunona, donishmandlik ma'budasi Minerva va Rim homiysi hisoblangan urush xudosi Marsdir. Rimda Appollonga va boshqa grek xudolariga sig'inish keng ko'lam olgan, ular bu xudolarni o'zlarining burungi xudolariga (Yupiterni Zevsga, Yunonani Geraga, Venerani Afroditaga, Dianani Artemidaga, Minervani Afinaga, Vulkanni Gefestga va h.k.) o'xshatishgan. Er. av. II asrdan e'tiboran Rimda sharq xudolariga sig'inish yoyila boshlangan – ulug' ona xudo Kibela (Kichik Osiyo ta'siri, Dionis (Vaqx – vinochilik xudosi) sharafiga bayramlar – vaqxanalillar o'tkazilgan. Er. av. I asrda eronliklar xudosi Mitraga sig'inish paydo bo'lgan. Rimda yozuv shohlar zamonining oxirida paydo bo'lgan: etrusklar alfaviti lotin tiliga moslab ishlab chiqilgan. Dastlab yozuvlar faqat qabr toshlariga o'yilgan va rasmiy hujjatlarga ishlatilgan. Er. av. III asrda adabiy asarlar, keyinchalik tarixiy proza va ilmiy traktatlar paydo bo'la boshlagan. Rimliklar greklarga o'xshab nazariy tadqiqot olib bormasdan, balki ilmiy yutuqlarini amalga tatbiq qilishga harakat qilishgan. Kalendarni rimliklar aniqroq qilib ishlab chiqishgan, quyosh keyin esa suv soatlarini ishlatishgan.

Neviy I, Kvint Enniy, Fabiy Piktora (grek tilida), Gay Sallustiy, Krisp (86-35 yillar), Gay Yuliy Sesar (101-44 yillar) she'r va proza janrida tarixiy asarlar yozib qoldirganlar. Mark Tulliy Siseron (106-43 yillar) Rim publisistikasining eng yorqin namoyandasi. U sudlarda, senatda, xalq majlislarida so'zlagan nutqlar, traktatlar («Davlat to'g'risida», «Vazifalar to'g'risida») va xatlardan iborat boy adabiy meros qoldirgan. Lukresiy Kar (er. Av. 98-54 yillar) – mashhur materialist – faylasuf. «Narsalar tabiati to'g'risida» degan doston yozgan. U olamda mavjud hamma narsaning asosi materiya, u atomlardan iborat degan. Mark Liviy Andronik (asil grek, keyin rim grajdanligini olgan – er. av. 240 yil) «Odissey» va boshqa grek tragediyalarini lotin tiliga tarjima qilgan. Plavt (253-184 yillar) va Teresiy komediyalar yozganlar. Lusiliy (180-100 yy) birinchi bo'lib satira («aralash ovqat») janrini qo'llagan. Katull (87-53) ijodida respublika Rimining lirik poeziyasi o'z taraqqiyosining cho'qqisiga chiqqan.

Bu davrda mimik tomoshalar (mim) o'tkazilar edi. Me'morchilikda amaliy zarur binolar qurish sohasida rimliklar greklardan ko'ra ancha ilgarilab ketganlar. Butun Italiyada juda obod yo'llar, ko'priklar qurilgan. Yo'llarning yoqalarida ariklar qazilgan, har joyda (milyada – ming qadam) ko'rsatuvchi belgilar- yozilgan toshlar o'rnatilgan. (rim yonida Appiev yo'li, Fabrisiy ko'prigi va Sespriy ko'prigi Tibr daryosida o'tish uchun qurilgan). Italiya shaharlarini Respublika davriga oid kurilishini Pompey shahri misolida ko'rsa buladi (u 79 yil Vezviy vulqon toshqinidan barobat bo'lgan). Uning markazi - shahar maydoni, Forum, atrofi to'g'ri planlashtirilgan kvartallar bilan o'ralgan. Bu erda hamma shaharlardagi kabi jamoat

hammolari (termlar), teatr va sirk (pesalar, tomoshalar o'tkazilgan), amfiteatr (yirtqich hayvonlar va gladiatorlar kurashi o'tkazilgan). Rim shahrida ham shunga o'xshash binolari bor edi. Lekin bu erda jamoat binolaridan (ba'ziliklar – sudlar majlis, magistrantlar o'z ishlarini olib borganlar, yig'inlar va suhbatlar o'tkazilgan) tashqari Tabulariy – davlat arxivi bor edi. (Bu tarixga bo'lgan hurmatdan dalolat beradi). Rimda hamma narsa birlashgan edi, bu forumdan yaqqol ko'rinib turibdi: ham oddiy turmush, ham din, ham davlat ishlari bir joyda hal etiladi.

Rassomchilik san'ati rivoji haqida gapirar ekanmiz bu sohada etrusk va grek ta'sirini aytishimiz lozim. Masalan, Pompey freskalarida bu yaqqol namoyon bo'ladi. («Aleksandr Makedonskiy va Doro jangi», «Dionis misteriyalari») Lekin shuni aytish kerakki ikkinchi freska etrusklar afsonalariga asoslangan. Bu davr bo'rtma rasmlar (relief) va haykaltaroshlik ham rivoj topdi va ular ham grek madaniyatini ozmunchada ta'sirini o'tkazdi. («Neptun va Amfitrita» reliefi) Lekin Rim san'atini grek san'atini aksi deb bo'lmaydi. Chunki rim san'atkorlarining vazifasi – o'z hayotini tarixda qoldirish edi. Masalan, «Yuliy Sezar portreti» - bu haykal ham hujjat, ham fakt, xam san'at asaridir.

Rim va Italiyada muzika, ashula va raqs Gresiyadagiga nisbatan juda sust rivojlangan. Chunki rimliklar bu erkin kishilarning ishi emas, qullar mashg'uloti deb nafrat bilan qaraganlar. Er. av. I-III asrlarda Rim o'rta dengiz imperiyasining ijtimoiy-siyosiy hayot markazi ham bo'lgan. Bu shaharni aholisi 1-1,5 millionga etgan. U faqat Italiya poytaxti emas, balki buyuk imperiyaning poytaxti edi. Bu imperiya o'z ichiga Appelin yarim orolini, Gresiya, Kichik Osiyo, Shimoliy Afrika (Karfagen), Old Osiyo, Misr, hozirgi Ispaniya va Fransiya xududlarini olgan. Imperiya poytaxti bilan bir qatorda boshqa shaharlar ham ko'pgina ajoyib binolar – ibodatxonalar, viloyat noiblari o'zlarining ma'muriy va sud vazifalarini o'taydigan saroylar, sayrgohlar, teatr, amfiteatr va sirkalar bilan bezatilgan. Rimliklar ellinlar arxitekturasi usullarini keng qo'lladilar. Lekin rimliklar bundan tashkari yunib silliqdigan va bir-biriga yoygan o'xshatib joylangan toshdan ark (yoy so'zlardan kelib chiqqan) va gumbas (katta kosaning to'ng'irig'ida qo'yilgan holdagi ko'rinishiga o'xshash ship) qurilishni o'rganib oldilar. Ular qotgandan keyin toshga o'xshash mustahkam va uzoq muddat saqlanadigan betonni kashf etdilar. Bu rimliklarga ulug'vor va nihoyatda mustahkam binolar yaratishga imkon bergan.

Eramizning 80 yillarida solingan g'oyat katta Rim amfiteatri Kollosey (Kolizey) dan tashqari, Veronda, Kapsiyada, Pompey, Pul, Parij, Arlda, Afrikada ham amfiteatr qoldiqlari saqlangan. Bu amfiteatrlar temir to'sin va kurgoshin biriktirgichlar bilan ulangan katta- katta xarsang toshlardan qurilgan. Ular ajoyib san'at asarlari – burtma suratlar va haykallar bilan bezatilgan. Kolizeyda 50 ming tomoshabin joylashgan. Pastki joylarda – imperatorni joyi ham bo'lgan, u er osti yo'li orqali Palatin tepaligidagi saroy bilan bog'langan.

Tosh to'shalgan ko'chalar, osma suv quvurlari (akveduklar), iflos suvlarni oqizib yuboruvchi er osti tosh quvurlari (kloak) eramizning I-III asrlarda shaharlarga xos xususiyatlardir. II-V asrlarda Rimda 11 vodoprovod ishlab turgan. Rimda hozirgi kunda ham qadimgi ikki osma quvur suv berib turibdi. Katta –katta vodoprovodlarning qoldiqlari Istambulda (Konstantinopolda). Fransiyaning janubida (Arl shahri yonida) va Kichik Osiyo bilan Afrikaning turli joylarida saqlangan. Shaharlarning sharqda agora, g'arbda forum deb atalgan markaziy maydonlari ibodatxonalar, chilustun binolar va peshayvonlar bilan bezatilgan bo'lgan. Maydonlarda zafar darvozalari qad ko'targan, otlig' va boshqa haykallar o'rnatilgan.

Rimning markaziy qismidagi forum ayniqsa go'zal bo'lgan Imperiya davrida imperatorlar forumga yangiliklar kushib turishgan yoki yangi forumlar qurishgan Ayniqsa Troyan (imperator) ning forumi o'zining hashamati bilan ajralib turgan (forumlarni Yuliy Sezar, Avgust, Vespasianlar ham qurishgan) Troyan forumi mashhur me'morchi siriyalik Apollodor Dimishkiy proekti bo'yicha qurilgan. Forum ustunlar bilan aylantirilgan, markazida

esa balandligi 38 m bo'lgan Troyan ustini ko'tarilgan, unda burama qilib Troyanning daklarga qarshi urushini tasvirlaydigan bo'rtma suratlar (uning ichida Troyan 90 marta tasvirlangan) solingan. Ustunning tepasida imperatorning haykali o'rnatilgan - u o'zini xudo deb (ibodatxona yo'q edi), xalqdan yuqori turishi va engilmas ekanligi ko'rsatmoqchi edi. Bu ustun maqbara ham edi – pastda oltin idishda uning kulini qo'yishgan edi. Maydonni kutubxona binosi o'rab turgan, bu binoning ayvonidan bo'rtma suratlarini tomosha qilish mumkin bo'lgan.

Avgust bino qildirgan «Tinchlik mehrobi», Avgust maqbarasi (bu maqbaraga boshqa imperatorlar: Tiberiy, Nerva, Oton, Vespasian va Tit Flaviy ham dafn qilingan) ajoyib imoratlardir. Rimdagi Panteon ya'ni «barcha xudolar ibodatxonasi» gumbazli binolar qurilishining nodir bir namunasi bo'lib, u hozirgacha yaxshi saqlanib qolgan (gumbazning diametri 43,2 m) Uni Avgustni kuyovi va lashkarboshchisi Agripp boshlagandi qurishni, lekin Adrian qaytadan qurdirgan Ibodatxonaning yuqorisida katta yumaloq derazasi bo'lib, undan tushadigan yorug'lik Panteon ichkarisining balandligi va hajmining kengligini yanada ravshan ko'rsatib turadi. Palatin tepaligidagi imperator saroylari ham hashamatli arxitektura ansamblidan bulgan. Xattoki xammomlar iborat saroylar tarzida qurilgan: Karakalla termi (Rimda).

II asrda Rim imperiyasi jami 80 ming km cho'zilgan tosh yotqizilgan 372 ta yo'l bo'lgan. Rimda forumni tepasida oltin bilan qoplangan ustun bo'lgan – u yo'llarni boshi hisoblangan: «Hamma yo'llar Rimga olib boradi» degan ibora. Shu bois paydo bulgan. Imperiya davridagi haykaltaroshligida portret uslubi keng tarqalgan. Ular bilan maydonlarni, ko'chalarni, binolarni, qabrlarni bezatganlar. O'lgan odam yuzini mumdan qo'yib, maska yasaganlar. Rimda ishlangan portretlar odam qiyofasining tashqi ko'rinishini aniq ifodalabgina qolmay, balki uning xarakterini, aqlini, irodasini, johilligini, qizg'anchiqligi va h.k. ochib bergan («Neron», «Kaligula», «Vespasion», «Rim ayoli», «Trayan», «Sabina», «Adrian», «Mark Avreliy» (filosof imperator), «Karakalla», «Filipp Arab», «Maksin Frakmes», «Trebonian Gall» - qo'pol, johil, «soldat» (tusdagi imperatorlar) Imperatorlarni xudolar bilan taqoslash keng tus olgan edi – «Avgust» xaykali.

Maorif rivoji haqida gapirar ekanmiz, shuni aytish lozimki bu sohada greklar tasarrufida bo'lgan . 1 bosqich – boshlang'ich maktab 7 – 12 yoshlarda o'qilgan – so'zlar takrorlab yod qilingan, harflarni ko'chirib yod olishgan. O'qish pulli bo'lgan. 2 bosqich – «grammatika» maktabi – 4 yil asarlarni o'qib – izohlash, yozuv mashqlari bilan shugullangan. 3 bosqich – 16 yoshda etgan talabalar «ritorika» («notiqlik») maktabiga kirganlar. (OUYuga o'xshash) Notiqlik juda katta baholangan. Er. av. I asr – eramizning I asri – Rim poeziyasining «oltin asri» deb ataladi. Vergiliy (70-19) – mashhur shoir «Eneida» dostonini yozgan, grek va rim afsonalariga asoslanib, Troya shahri ximoyasi haqida, jasurlikni, sadoqatni va yoshi kattalarga hurmat bilan qarashni madh etadi.

Rim imperatori Avgust eng mashhur yozuvchilardan o'z obro'sini mustahkamlash uchun foydalanishga urina boshlagan. Shoirlar Gay Silniy Mesenat (74-8 yy.) Gorasiy Flakk (65-8 yy), Sekst Propersiy (50-15 yy) shu tariqa yozganlar. Gorasiy she'r bilan tantanali gimn yozgan. Ovidiy Nazon (43 y er. av. – eramizning 17 y) – «Qahramon ayollar», «Ishq san'ati», «Dard –alamlar» dostonlarini yozgan. Shoirlar Marsial (er. 42-102 yy), Yuniy Yuvenaldir (55-132 yy) o'z zamonidagi rim jamiyatini hayotini tanqid qilib yozganlar. Apuley (II asr) afsonaviy «Metamorfozalar yoki oltin eshak» nomli asar yozgan, unda yosh yigit Lusiyning eshakka aylanganligi va sarguzashtlari tasvirlangan.

Tarix fani ham o'z rivojini topgan. Doinisiy Galikarnasskiy (er.av. I asr) «Rim arxeologiyasi»ni, Katta Pliniy (I asr); Yusuf Falaviy (I asr) «Yaxudiyalar urushi to'g'risida», «Yahudiyalarning qadimgi yodgorliklari» ni; Korneliy Tasit (54 – 120 yy) Rim imperiyasi tarixini, Plutarx (46-126) «Ahloq to'g'risida mulohazalar», «Muzika haqida traktat», «Qiyosli hatnomalar» ni; Appian (170 y vafot etgan) «Rim tarixi» ni, Don Kassiy (155 –235) «Rim tarixi» ni yozganlar.

So'nggi Rim imperiyasi madaniyati (4-5 asr) antik traditsiyalarni qayta jonlantirish yo'lidagi harakatlarga qaratilgan.

Rimning binokorlik texnikasi avvalgidek g'oyat yuksak bo'lgan. Konstantin ravoqining bo'rtma suratlarida badiiy san'atkorlikning tushgunligi sezilsa-da va kishilar tanasidagi a'zolar tanosibi noto'g'ri bo'lsa-da, har holda bu ravoq Rim arxitekturasida erishilgan eng yaxshi muvaffaqiyatlarni o'zida mujassamlashtirgan. Ammo hashamatli bezaklar va dekor qo'pol ko'rinadi. Shunga qaramasdan torevtika (qimmatli metallar va bronzadan yasalgan buyumlar san'ati) juda taraqqiy etgan. Arxeologlar nozik va nafis bo'rtma suratlar bilan ishlangan katta-katta kumush tovoqlar, niqobsimon spiralli dubulg'alar, sovutlar, otlarga kiygiziladigan ko'krakchalar topishgan.

So'nggi Rim davrida afsonaviy syujetlardan tashqari, hayvonlar, ov, rimliklarning varvarlar bilan janglari, qishloq manzaralari, villalar tasviri va b. tasviriy san'at asarlarida aks ettirish odat tusiga kirgan.

3. Mafkuraviy kurash er. V asrida ayniqsa keskin tus olgan. Madaniyatda bu xristianlar va majusiylar g'oyalarini tarqalishiga olib keldi.

Xristianlik I asrda paydo bo'lgan (Rim imperiyasining sharqiy provinsiyalarida) Bu davrda Rim quldorlik tuzumi tanazulga uchragan edi. Quldorlar bu tanazulni qullarni eksplutatsiyasini kuchaytirish bilan engmoqchi bo'ldilar. Bu qullarni ommaviy qo'zg'olonlariga olib keldi. Lekin bu xalq qo'zg'olonlari shafqatsiz bostirilgan. Rim imperiyasi hali ham metindek mustahkam edi. Mazlumlar zolimlarga qarshi kurashish yo'li bilan ozodlikka erishish mumkinligiga ishonmay qo'yganlar. Mazlumlarda ularning azob – uqubatlarini engillashtirmagan eski xudolarga ham ishonch yo'qola boshlagandi. Ular endi faqat mu'jiza – «marhamatli xudo» yordam beradi deb uni sabrsizlik bilan kutganlar.

Mana shu kutishlar faylasuflar qarashlarida ham ifoda topgan. Masalan, faylasuf – idealist Filon (er. Av. 25- er. 50 yy) hayotini yomonligini odamni gunoh tabiatida deb, har bir odam itoatkor, sabr-toqatli bo'lishi va gunohlarini yuvishi kerak degan. Xudo bilan odamlar o'rtasida vositachi Logos (keyinchalik - logika) – xudo so'zi degan. Rim faylasufi (stoik) Seneka erdagi hayotda odamlar azob – uqubatlardan o'tsa, narigi dunyoda baxt va birodarlik olqishiga tushadilar deb hisoblaganlar. Shuning uchun Filonni – «xristianlikni otasi», Senekani – «amakisi» deb atashadi.

Keyinchalik har hil afsonalar bilan qo'shilgan holda bu qarashlar Iisus Xristos – Iso payg'ambar to'g'risida qissalar paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Dastlab Ioanning «Apokalipsisida» Iso «Xudo Qo'zisi» deb atalgan – 7 ta ko'zli, shohlari va qo'llarida 7 ta yulduz bo'lgan maxluq sifatida tasvirlangan.

I asr oxiri- II asrni boshlarida «Injil» deb nom olgan qissalarda Iso «xudo o'g'li» deb atalgan.

I asrda YERda odam qiyofasida xudo yashagan, u Falastinda tug'ilgan degan afsona paydo bo'lgan. Uni Iso deb atashgan. U bir qishloqdan ikkinchisiga o'tib, xudo yaqin orada adolat o'rnatadi, deb ta'kidlagan. Isoni – odam – xudo deb tan olisha boshlashgan. Go'yo u Mariya va xudo ruhi nikohidan to'g'rilgan va 30 yil hunarmand Iosif (Mariyani eri) uyida yashagan. Iso go'yo suvni vinoga aylantirar, murdalarni tiriltirar va boshqa mo''jizalar yaratar emish. Rimliklar uni butga (krest) tortib, parchinlab tashlaganlar, garchi u xudo bo'lsa ham, u barcha azob-uqubatga itoatkorona bardosh bergan va o'lgan. Uchinchi kuni u tirilib, arsh-a'loga chiqib ketgan, lekin tiriklarni ham, o'liklarni ham so'roq qilish uchun qaytib kelishni va'da bergan.

Iso barcha odamlarning – imperatorlar, boylar, kambag'allar, qullarning jonlari qiyomatda uning oldida javob berishni ta'kidlagan emish – qilmishlar va hatto fikrlar tarozida tortiladi. Isoni xudo deb tan olganlar va azob –uqubatlarga sabr-toqat bilan bardosh berganlar

narigi dunyoda ajrin oladilar, jonlari millatiga qaramasdan abadiy jannatga tushar emish. Qolgan odamlar, ayniqsa, johil va qattiqqo'l, boshqa xudolarga sig'ingan odamlarning jonlari do'zaxda tushar emish.

I asr oxirlari – II asrda Iso haqida afsonalar xatga tushirildi. Va ularni «hush xabarlar» grekcha «evangelie» deb atashgan. Turli evangilielarda Isoning hayoti to'g'risida turlicha hikoya qilinadi, hatto ko'pgina qarama-qarshi va aql bovar qilmaydigan ma'lumotlar bor.

II asrni oxirida «Apokalipsis», «Injil», «Yevangelie» va «Appostollarni ishlari» birlashtirib «Yangi Vasiyat» degan nom olgan, u «Eski Zavet» bilan qo'shilib Xristian dinini muqaddas kitobi, «Bibliya» (grekcha –kitob) yaratilgan.

Dastlabki paytlarda xristianlar kambag'allar va qullardan iborat bo'lgan. Ular o'z azoblarining munosib taqdirlanishi va zolimlarining jazolanishi haqidagi afsonalarga ishonganlar. Isoga ishongan odamlar o'zlarini xristianlar, o'z dinlarini xristianlik deb ataganlar. Xristian targ'ibotchilari o'z nomlarini butun Rim imperiyasiga tarqatganlar.

Ular ichida yahudiylar, greklar, rimliklar, misrliklar, gallar va boshqa millatli kishilar bo'lgan. Hristianlar jamoalarga birlashib, birga ibodat qilib, evangilielarni o'qishgan, o'z bayramlarini nishonlaganlar. Masalan, Isoni tug'ilishi 25 dekabrda nishonlangan, qayta tug'ilishi bahorda - tabiatni uyg'onishida nishonlangan (qadimgi xalqlarda ham bo'lgan) Xristianlar xudo dunyoni olti kunda yaratgan, birinchi odamni loydan yasagan va unga jon bag'ishlagan, degan qadimgi afsonani ham qabul qildilar.

Xristianlar faqat yakka-yagona xudoni tan olganlari va imperatorlarga sajda qilmaganlari uchun ularni yig'ilishlari taqiqlangan. Bu din dastlab qullar va kambag'allar dini deb hisoblanib boylar unga nafrat bilan qaraganlar.

Biroq III asrda xavf-xatarli hayot, urushlar, quzg'olonlar, isyonlar boylarni ham bu dinga tasalli berishga sabab bo'ldi. Undan tashqari bu dinni avzalli tomoni ham bor edi: xristianlik sabr-qanoatli, itoatgo'y bo'lishni talab qilardi.

Xristian ruxoniylari –klirik, episkop, diakonlar, xristian jamoalarini boshliqlari bo'lgan. Ular bir-birlari bilan aloqa qilib ko'p jamoalarni birlashtirib, xristian cherkovi tarkib topgan (Birinchidan Cherkov tashkilotni, ikkinchidan ibodatxonani anglatadi).

Imperator Diokletian xristianlarni qamagan, surgun qilgan bo'lsa, imperator Konstantin bu dinni foydali tomonini ko'rib uni qabul qildi va 313 yilda xristianlarga oshkora to'planishga ruhsat berdi. Bu bilan u odamlarni faqat kishan va qamchi bilan emas balki din bilan so'zsiz itoat etishga majbur qilmoqchi bo'ldi. Imperator episkoplarga soborga (yig'in) to'planib, yagona qoidalarni ishlab chiqish va ularni bajarilinishni qat'iy kuzatib borishni buyurdi.

Xristian cherkoviga er, pul va qimmatbaho narsalarni hadya qilinishi uni imperatorga bo'ysungan juda badavlat va kuchli tashkilotga aylanishga sabab bo'ldi.

Imperatorlarni xristian cherkoviga homiyligi keyinchalik Isoning mo'jizalariga qarama-qarshi bo'lgan fanga qarshi kurashga, Aleksandriya kutubxonasidan juda ko'p qo'lyozmalarni yo'q qilinishiga, boshqa din ibodatxonalarini o'z dini cherkoviga aylantirishga (Parfenon (Afinada), Panteon (Rimda), ba'zilarini esa vayron qilishga (Misrdagi Osiris ibodatxonasi) olib keldi. (Olimpiya o'yinlari (Zevsga atalgani uchun- yo'q qilingan).

IV asr oxirida Rim imperiyasida xristianlikdan boshqa barcha dinlar taqiqlangan edi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A.– Tarixiy xotirasiz kelajak yuk.T.1998 y.
2. Drevnie sivilizatsii – M 1989 y.
3. YErarov B.S.– kultura,religiya i sivilizatsiya na vostokey. M.1979 y.
4. Soatov G'., Bozorov S., Do'stmurodov J. «Madaniyatshunoslik» - Q. 2000 y.
5. Gulmetov E. Qobiljonova T. Ernazarov Sh.Mavrulov A. «Madaniyatshunoslik». T.2000 y.
6. Drevnie sivilizatsii – M 1989 y.
7. YErarov B.S.– kultura,religiya i sivilizatsiya na vostokey. M.1979 y.

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти Энергетика факультети
4-курс ИЭ-42 гуруҳ талабаси Атакулова Махбубанинг
Маданиятшунослик фанидан “Жаҳон маданияти босқичлари. Ибтидоий
ва қадимги давр маданияти” мавзуида ёзган рефератига

ТАҚРИЗ

Тадқиқотчи томонидан “Ўзбекистон тарихи” фанидан тайёрланган рефератининг мавзуси “Жаҳон маданияти босқичлари. Ибтидоий ва қадимги давр маданияти” деб номланиб, катта тарихий даврни қамраб олади. Реферат матнида Ер юзида инсоният дастлабки аждодларининг пайдо бўлиши ва эволюцияси, улар яратиб қолдирган ибтидоий маданият ва санъат, меҳнат ва ов қуроллари қолдиқлари тўғрисида қизиқарли маълумотлар келтирилган. Қадимги Шарқ мамлакатлари, Қадимги Греция ва Рим худудидаги энг қадимги маданиятнинг пайдо бўлиши, фан ва билимларнинг юксалиши, савдо-сотиқ ва ҳунармандчиликнинг тараққий этиши, тасвирий ва монументал санъат ёдгорликлари, фалсафий қарашлар, ижтимоий фалсафий тафаккур ривожининг долзарб муаммолари қамраб олинган, уларда тарихий жараённинг ривожланиш қонуниятлари ёритилган.

Матнда қадимги дунё фалсафий қарашларининг пайдо бўлиши ва унинг босқичлари янгича талқинда баён қилинган.

Қадимги Рим империяси бўлиниб кетишининг ижтимоий-сиёсий сабаблари, антик маданиятнинг инқирозга юз тутиши ва христианлик динининг кенг ёйилиши, Европада диний жаҳолат даврининг бошланиши ҳам ёритилганлиги билан ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотади.

Рефератда таянч тушунча ва иборалар, шунингдек адабиётлар рўйхати ҳам келтирилган.

Тадқиқот матнининг тили раво, у эркин ўқилади. Тадқиқот матни бакалавр таълим йўналиши талабалари учун мўлжаллаган. Шунингдек, ундан ўқитувчилар ҳамда жаҳон тарихи билан қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

ҚарМШИ “Ўзбекистон тарихи”
кафедраси доценти:

Ч.Х. Темирова

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти Энергетика факультети
4-курс ИЭ-42 гуруҳ талабаси Атакулова Махбубанинг
Маданиятшунослик фанидан “Жаҳон маданияти босқичлари. Ибтидоий
ва қадимги давр маданияти” мавзуида ёзган рефератига

ТАҚРИЗ

Тадқиқотчи томонидан “Ўзбекистон тарихи” фанидан тайёрланган рефератининг мавзуси “Жаҳон маданияти босқичлари. Ибтидоий ва қадимги давр маданияти” деб номланиб, катта тарихий даврни қамраб олади. Реферат матнида Ер юзида инсоният дастлабки аждодларининг пайдо бўлиши ва эволюцияси, улар яратиб қолдирган ибтидоий маданият ва санъат, меҳнат ва ов қуроллари қолдиқлари тўғрисида қизиқарли маълумотлар келтирилган. Қадимги Шарқ мамлакатлари, Қадимги Греция ва Рим худудидаги энг қадимги маданиятнинг пайдо бўлиши, фан ва билимларнинг юксалиши, савдо-сотиқ ва ҳунармандчиликнинг тараққий этиши, тасвирий ва монументал санъат ёдгорликлари, фалсафий қарашлар, ижтимоий фалсафий тафаккур ривожининг долзарб муаммолари қамраб олинган, уларда тарихий жараённинг ривожланиш қонуниятлари ёритилган.

Матнда қадимги дунё фалсафий қарашларининг пайдо бўлиши ва унинг босқичлари янгича талқинда баён қилинган.

Қадимги Рим империяси бўлиниб кетишининг ижтимоий-сиёсий сабаблари, антик маданиятнинг инқирозга юз тутиши ва христианлик динининг кенг ёйилиши, Европада диний жаҳолат даврининг бошланиши ҳам ёритилганлиги билан ўқувчиларда катта қизиқиш уйғотади.

Рефератда таянч тушунча ва иборалар, шунингдек адабиётлар рўйхати ҳам келтирилган.

Тадқиқот матнининг тили раво, у эркин ўқилади. Тадқиқот матни бакалавр таълим йўналиши талабалари учун мўлжаллаган. Шунингдек, ундан ўқитувчилар ҳамда жаҳон тарихи билан қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

**ҚарМШИ “Ижтимоий фанлар”
кафедраси мудири:**

доц. Ю.Манзаров